

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри

_____ О.Г. Брежнєва
«__» _____ 2021 р.

**«ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В ОБРАЗОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Дошкільна освіта»
Рудської Марії Романівни

Науковий керівник:
Березіна О.О., кандидат педагогічних
наук, доцент

Рецензент:
Єськова Т.Л., кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри дошкільної освіти
Бердянського державного педагогічного
університету

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I ОСНОВИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	8
1.1. Поняття «моральності» та «моральних якостей» для дітей дошкільного віку.....	8
1.2. Специфіка виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.....	19
1.3. Можливості художньої діяльності у вихованні моральності у дітей старшого дошкільного віку.....	26
1.4. Визначення педагогічних умов виховання моральних якостей дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності.....	33
Висновки до розділу I.....	39
РОЗДІЛ II ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ З ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	42
2.1 Вивчення рівня сформованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку	42
2.2 Експериментальна робота з реалізації педагогічних умов у старших дошкільників в образотворчій діяльності	58
2.3 Аналіз результатів експериментальної роботи.....	66
Висновки до розділу II.....	80
ВИСНОВКИ.....	82
Список використаних джерел.....	84
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Актуальність роботи. Різні соціальні події, які відбуваються в нашій країні сьогодні, зумовлюють сильний вплив на особистість та індивідуальність дітей шкільного та дошкільного віку. Сьогодні помітно змінилися норми та правила при вихованні дитини, у тому числі аспекти і наголоси в тому чи іншому навчанні та адаптуванні до навколишнього середовища. Особливо це стосується таких якостей людини, як дружелюбність, добросовісність, справедливість, хоробрість, любов до оточуючого середовища, до природи, до людей, чесність та кохання в соціумі.

Моральність сьогодні для людей може розуміти під собою перспективний характер, тобто щось, що потрібно буде «потім», у певних ситуаціях, а поки що ця навичка та риса характеру не потрібна. Сучасні стандарти на принципі формування у дітей соціокультурних норм, традицій родини, суспільства та держави викликають потребу такої задачі, як організації нового виховного процесу на основі цінностей та правил, які прийняті в сучасному суспільстві.

Найбільш гарні умови виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку виникають в процесі саме художньої діяльності: прослуховування казок та їх обговорення, обговорення специфіки поведінки головних героїв, їх мотивації, вчинків, а також моделювання реальних життєвих ситуацій, які можуть виникати з казок. В ці моменти активності дитина активно розуміє, що є добрим, а що поганим, що є справжньою моральною навичкою, а що суперечить соціокультурним цінностям.

Слово «мораль» використовується, як правило, для позначення деякого феномена (наприклад, особливого роду норм, соціального інституту, форми свідомості, типу поведінки, вчення про добро і борг та ін.), про це каже А. Єрмоленко [14, с. 16].

Мораль – від лат. *moralitas*-традиція, народний звичай, вдача, характер; те ж, що моральність. У живому, тобто звичайній мові під моральним

найчастіше розуміється хороше, добре, правильне, під аморальним – погане, зло, неправильне. Як поняття філософії, тобто в більш строгому і вузькому сенсі слова мораль – це цінності і норми (правила), що регулюють поведінку людей. У сферу моралі потрапляє як добро, так і зло, як справедливе, так і несправедливе [39, с. 16].

Мораль - це моральність, особлива форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин (моральні відносини). Один з основних способів регуляції дій людини в суспільстві за допомогою норм. На відміну від простого звичаю або традиції моральні норми отримують ідейне обґрунтування у вигляді ідеалів добра і зла, належного, справедливості... На відміну від права виконання вимог моралі санкціонується лише формами духовного впливу (суспільної оцінки, схвалення або засудження). Поряд з загальнолюдськими елементами мораль включає історично минулі норми, принципи, ідеали. Мораль вивчається спеціальною філософською дисципліною-етикою [63, с. 70].

Як відомо, дошкільний вік відрізняється підвищеною сприйнятливістю до соціальних впливів. Дитина, прийшовши в цей світ, вбирає в себе все людське: способи спілкування, поведінки, відносини, використовуючи для цього власні спостереження, емпіричні висновки і умовиводи, наслідування дорослим. І рухаючись шляхом проб і помилок, він може, врешті-решт, оволодіти елементарними нормами життя в людському суспільстві.

У процесі розвитку дитини, як правило, батьками, вихователями і педагогами багато уваги приділяється письму, рахунку, розвитку логіки, вивчення мов, читання. За все це відповідає ліва півкуля. Для розвитку правої півкулі, слід займатися музикою, танцями, живописом та іншими видами мистецтва.

Проблему розвитку морального виховання розглядали такі вчені як В. Сухомлинський, Т. Авдулова, О. Богданова, Є. Борородіна, І. Мулько, Л. Соломіна, Н. Мельнікова, Г. Урунтаєва, А. Щетиніна, С. Якобсон. Проблему естетичного сприйняття, значимості художніх образів, у розвитку

моральних якостей розглядали Є. Бородіна, Л. Виготський, Є. Ермолинська, А. Запорожець, С. Козлова, І. Ликова, Н. Мікляєва. Проблему виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку у ознайомленні їх із образотворчою діяльністю широко досліджували такі психологи та педагоги, як Л. Виготський, Е. Еріксон, Ж. Піаже, Н. Рубінштейн, І. Харламов, С. Якобсон. Концептуальні основи, розробки проблеми виховання моральних якостей, пов'язані з працями: С. Козлової, М. Лучич, Є. Тихєєвої та інших. Дані роботи були використані при підготовці кваліфікаційної роботи.

Мистецтво як форма відображення і освоєння дійсності, форма чуттєвого пізнання, як елемент культури, впливає на розвиток особистості, допомагає проявлятися і розвиватися творчим здібностям людини.

Знайомлячись зі світом мистецтва, дитина вчиться дивитися на світ, пізнавати його красу, набуває певних моральних цінностей і орієнтирів. Відбувається гармонійний розвиток особистості. Тому завданням батьків є створення умов, в яких дитина зможе не тільки познайомитися з шедеврами світового мистецтва, а й зможе знайти творче самовираження.

Тому, мистецтво, в тому числі і образотворча діяльність, у вихованні дітей дошкільного віку може зіграти позитивну роль і при вихованні моральних якостей.

Тож, опираючись на актуальність та недостатню розробку теоретичного та практичного аспектів зазначеної проблеми було обрано наступну тему дослідження: **«Педагогічні умови виховання моральних якостей у старших дошкільників в образотворчій діяльності».**

Мета кваліфікаційної роботи полягає у визначенні педагогічних умов виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку за допомогою образотворчої діяльності. Для досягнення мети необхідно виконати наступні завдання:

1. визначити сутність поняття «моральності» та «моральних якостей» для дітей старшого дошкільного віку;

2. проаналізувати можливості образотворчої діяльності у вихованні моральності у дітей старшого дошкільного віку;
3. визначити рівень сформованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку;
4. розробити та апробувати комплекс занять з виховання моральних якостей у старших дошкільників в образотворчій діяльності.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є основи образотворчого мистецтва як засіб виховання моралі.

Предметом кваліфікаційної роботи є педагогічні умови виховання моральних якостей дітей старшого дошкільного віку.

У кваліфікаційній роботі були використані наступні методи дослідження: теоретичні (аналіз психолого-педагогічної, філософської, методичної літератури з метою обґрунтування сутності поняття «моральність» та «моральні якості»; узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних для визначення педагогічних умов виховання моральних якостей у старших дошкільників в образотворчій діяльності; емпіричні; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний); статистичні (кількісний та якісний аналіз отриманих даних педагогічного експерименту).

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота виконувалась на базі КДНЗ комбінованого типу Ясла-садок №136 «Ялинка» Маріупольської міської ради Донецької області (м. Маріуполь).

Теоретична значимість. У роботі будуть систематизовані теоретичні дослідження українських та зарубіжних науковців довкола теми виховання моралі та моральності у дітей старшого дошкільного віку. Буде охарактеризована специфіка виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку. Вперше виявлені і теоретично обґрунтовані педагогічні умови виховання моральних якостей дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності (поліпшення предметно-розвивального середовища з урахуванням особливостей дітей старшого дошкільного віку; використання

коміксів, як нетрадиційний засіб виховання моральних якостей; використання пластилінографії при ознаомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання; проведена робота з батьками на тему морального виховання дітей старшого дошкільного віку).

Практична значимість. У кваліфікаційній роботі визначено основи виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку, проаналізовані педагогічні умови виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку, охарактеризовані умови для виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку. Розроблено комплекс занять з використанням пластилінографії, як засобу виховання моральних якостей, створено авторський зошит «Пригоди Вухастика», в якому за основу покладена ланка арт-терапії – створення коміксів.

Апробація. Здійснювалася шляхом публікації тез доповідей за матеріалами дослідження. Результати дослідження висвітлювалися на II Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції викладачів, здобувачів вищої освіти, аспірантів та молодих вчених «Еволюційні процеси в галузі дошкільної освіти: інноватика, досягнення, перспективний досвід» за темою «Можливості художньої діяльності при формуванні моральності у дітей старшого дошкільного віку» та у Всеукраїнській Інтернет-конференції викладачів, студентів, аспірантів та молодих вчених «Еволюційні процеси в галузі дошкільної освіти: інноватика, досягнення, перспективний досвід» у співавторстві з Березіною О.О. за темою «Виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності».

Публікація. Основні теоретичні положення та висновки дослідження опубліковано в 2 тезах у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура роботи Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, а також висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи становить 96 сторінок, із них основного тексту – 83.

РОЗДІЛ І.

ОСНОВИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Поняття «моральності» та «моральних якостей» для дітей дошкільного віку

Сьогодні вихованню особистості, починаючи з дітей дошкільного віку, приділяється велика увага, як з боку вихователського процесу, так і з точки зору політичного устрою. Ця мета досягається шляхом умовиводу і визначення стратегії, вказавши, які і визначають основи виховання майбутніх особистостей української національності.

Перед усіма вихователями і батьками стоїть завдання закладати в особистість ах людей дошкільного віку основи моралі, доброти, справедливості. При вихованні дітей має йти потяг до доброти, справедливості, патріотизму, чесності, піддаватися міжособистісних відносин між двома і більше людьми. Завдяки такому напрямку досягається мета по вихованню правильних моральних якостей у дітей дошкільного віку. Зокрема, такі напрямки визначаються у низці політичних документів, які прийняті на законодавчому рівні України, зокрема йдеться про Стратегію національно-патріотичного виховання та Про стратегію виховання дитини дошкільного віку [40].

Тобто, навіть на законодавчому рівні сьогодні визначається необхідність і закладаються основи виховання у дітей дошкільного та старшого дошкільного віку моральних якостей.

Якраз в основі такого виховання і лежить поняття моралі і моральних якостей. Зараз пропонується дати визначення цих понять, що дозволить надалі використовувати їх у даній науковій роботі, а також визначити самостійно, що ж сьогодні є “мораллю” і “моральними якостями”.

В основі морального виховання лежить такий процес, як моральне виховання. Багато вчених відзначають, що моральне виховання проникає в усі сфери діяльності людини. Наприклад, серед них В. Сухомлинський [56]. Він зазначав, що без морального виховання все в житті людини може поступово втрачати сенс, серед цієї освіти, духовне багатство, праця, фізична досконалість, фінансова забезпеченість і так далі. Тому, багато сучасних дослідників області морального виховання відзначають, що воно повинно лежати в основі виховання таких якостей, як гуманізм, відповідальність, працьовитість і вміння людини відповідати за свої вчинки [57].

Рис. 1.1. Структура морального виховання

Якщо вивчати тему трактування поняття моральності і вдачі в роботах відомих вчених, то можна зробити висновок, що дослідники досить

неоднозначно ставиться до цього терміну. При чому, саме поняття можна зустріти в таких науках, як філософія, психологія, педагогіка, етика і так далі.

Відомий дослідник В. Даль говорить, що “вдача” - це “одне з двох основних властивостей духу людини: розум і вдача разом утворюють Дух (душу у вищому значенні); до вдачі відносяться, як поняттю підпорядкування: воля, любов, милосердя, пристрасті та ін., а до розуму: розум, розум, пам'ять та ін. приголосний союз вдачі і розуму, серця і думки, утворює стрункість, досконалість духу; розбрат цих начал веде до занепаду” [10, с. 412]. З цього можна зробити висновок, що в даному визначенні розкривається поняття моральності, в якому є такі складові як знання, переживання і поведінки. І все це стосується саме людини.

У словнику більш радянської епохи І. Фролова пояснює моральність як одну з форма суспільної свідомості, яка межує з соціальним інститутом, виконуючи функцію регулювання і контролювання поведінки людини в різних видах його діяльності. Подібний же підхід до визначення поняття знаходять такі вчені, як І. Гребенников, Л. Ковінько та інші [62, с. 55].

За останній час також було виявлено кілька українських досліджень, в яких дається більш сучасна, проте схожі з попередніми, поняття моральності. Наприклад, у тлумачному Словнику української мови дається таке поняття “моральності” - це окремий поведінковий аспект, який полягає у визначенні прагнення до добра, шляхетності, гуманізму, справедливості, патріотизму, доброти до оточуючих людей і для самого з себе [39].

Виходячи з цього можна зрозуміти, що у всіх визначеннях моральності є і закладені певні компоненти, які і дають основу термінології. Ці компоненти можна структурувати за такими показниками: когнітивно-смісловий (область знання), емоційно-ціннісний (область відносин), регуляторно-вольовий (область поведінки).

При цьому, з проробленого огляду і аналізу понять про моральність можна зробити висновок, що більшість трактувань є недостатньо повними, щоб до кінця зрозуміти і усвідомити це поняття. Наприклад, в огляді

визначень дослідників В. Даля присутні три компоненти, названі вище, але вони не відображають сучасної ситуації з моральністю. У понятті І. Гребенникова простежується відсутність в когнітивно-смісловій сфері моральності. Автори вважають моральним відносини особистості, наповнені гуманністю і справедливістю, але при цьому не включають поняття “моральність” в області знання і поведінки [9, с. 73].

У більш сучасних дослідженнях також можна зустріти поняття моралі, як певного структурного сегмента, який включає в себе ряд норм і правил поведінки, який визначає обов'язки відносини людей один одному і суспільству, а також його можна розуміти як характеристику складаються відносин між людьми, що здійснюються ними вчинків і дій [18, с. 34]. Це судження допомагає зрозуміти те, що моральність сьогодні стосується не тільки однієї людини, але і всього суспільства. Тобто, говорячи про моральність однієї людини, необхідно подивитися на суспільство, в якому він живе. І з цього ж виникає когнітивний дисонанс у зворотний бік. Тому що, щоб подивитися, чому суспільство поводить себе подібним чином, потрібно подивитися на те, як тут виховуються діти.

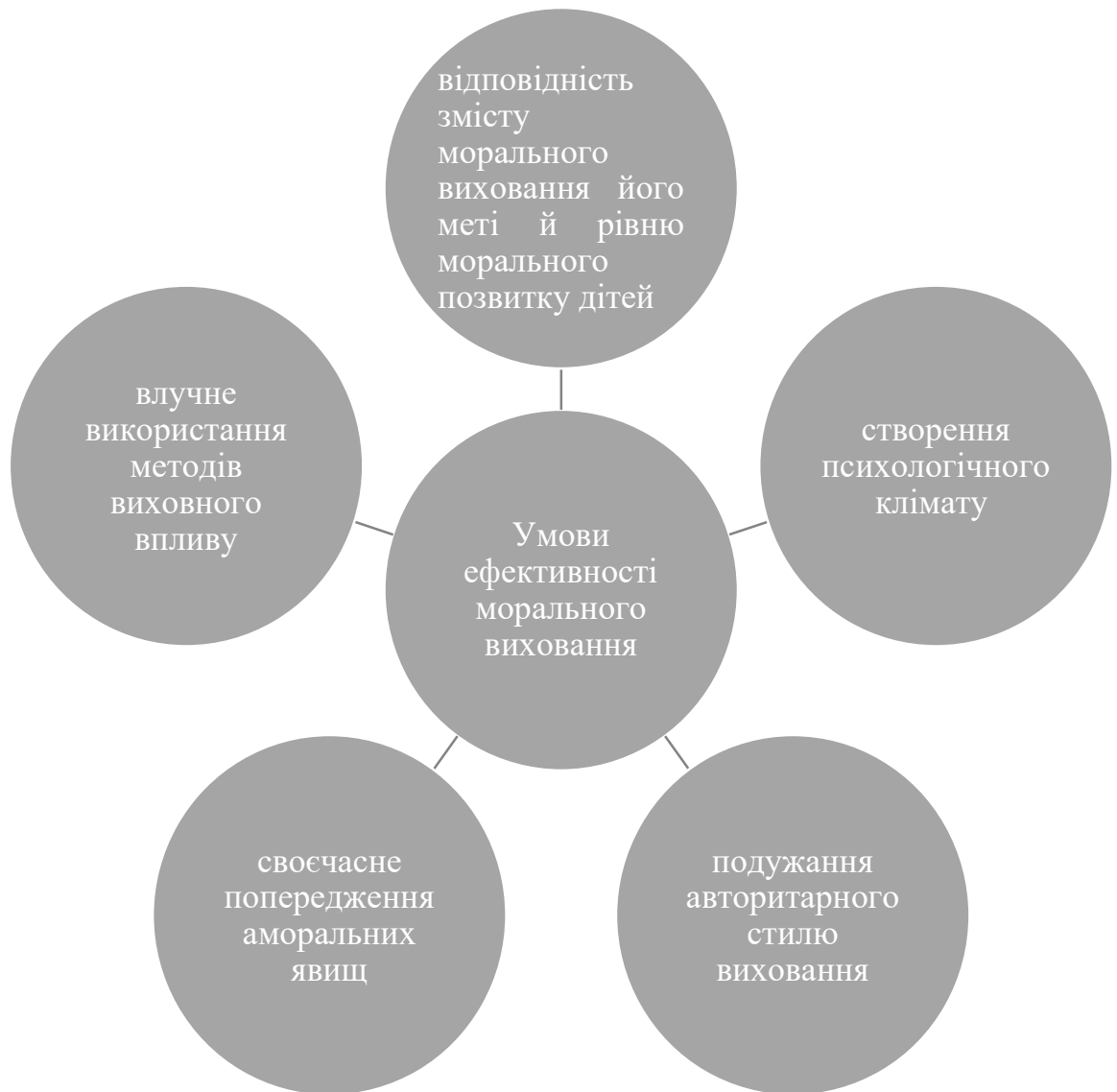
Далі в більш сучасні роки сутність поняття моральність були помічені і знайдені в роботах інших вчених, які великі роблять упор на розвиток особистості, і концепції її виховання. Тобто, моралі тут стосується більше орієнтування на особистісне виховання і розвитку. Мораль в сучасних педагогічних роботах вчених є більшою формою суспільних відносин і створення. Це духовних продукт, сукупність правил, норм і вимог, які можуть регулювати положення і відносини між людьми в суспільстві, спонукати їх на краще, заохочувати і хороша поведінка, при цьому використовуючи духовну і фізичну частину, тобто, мораль в їх дослідженнях - це частина впливу на створення людей і виховання їх в душі прийнятих в суспільстві моральних законів.

Крім того, в знайдених дослідженнях моральність сьогодні можна визначати також як індивідуальні соціально психологічну освіту, яка виникає

в ході засвоєння людиною самих моральних правил поведінку в суспільстві, традицій, цінності, які підтримується серед людей, які його оточують. Тут потрібно відзначити, що моральність охоплює потребо-мотиваційну, інтелектуально-чуттєву і поведінково-вольову сфери особистості, змістовні компоненти яких визначають поведінку і діяльність людини, систему його моральних відносин.

Дослідник Б. Лихачов у своїх дослідженнях використовує певне поняття “конкретної моральності”, тобто такої, яка охоплює кілька сфер діяльності людини, наприклад, не тільки соціальну, але психологічну, а також всі пов'язані з нею – це раціональну, потребою, мотиваційну, емоційну, вольову, сексуальну та інші [55, с. 40].

В основі моральності сьогодні все частіше з'являються особистісні якості людини, які можуть відображати його моральний вигляд, індивідуальність, це буде робити кожну людину цінним, а значить і внутрішнім вільним у всіх сферах його суспільного та особистого життя.

Рис. 1.2. Умови ефективності морального виховання

Дослідник В. Чепіков у своїх роботах говорив про те, що мораль сьогодні може визначатися як індивідуальна соціальна, до того ж психологічна освіта, тому може бути частиною і якістю особистості, що буде надалі проявлятися в основі вибору людини, в основах саморегуляції його поведінки. Тобто, від того рівня, на якому буде знаходитися розвиненість моралі у людини, буде залежати його вибір, рівень його соціальної активності та адаптації, можливості регулювати свої внутрішні зміни і правила поведінки. Також рівень моралі в людині буде показувати його стійкість до кризових або екстремальних ситуацій [55, с 43].

Тому можна зробити висновок, що мораль являє собою сукупність норм, традицій, вимог, які встановлюються суспільством для індивідумів, які допомагають їм швидше адаптуватися і краще розуміти, як ввести себе в сучасному суспільстві, яким правилам слідувати і як реагувати на екстрені ситуації.

За визначенням Т. Петракової, духовність і моральність є базовими, сутнісними характеристиками особистості, “між ними існує не тільки семантична, а й онтологічна зв'язок: норми і принципи моральності отримують ідейне обґрунтування в ідеалах добра і зла, що є категоріями духовності” [44, с. 97].

Безсумнівний внесок у вивчення проблеми моральності як категорії духовності вніс П. Каптерев [20], приділяючи велику увагу моральному почуттю, що розвивається в ході розумового і естетичного виховання. На його думку, людина з розвиненими моральними почуттями, такими як симпатія, любов і милосердя до людей, буде думати не тільки про своє “я”, а буде рахуватися з інтересами інших, він буде здатний більш глибоко розуміти твори мистецтва і насолоджуватися ними.

Таким чином, з усього вищесказаного, завдання морального виховання полягає у формуванні у людини таких якостей, як моральна свідомість, моральні звички, борг, гідність, повагу до праці. К. Ушинський зазначав, що приведення таких якостей в єдину цілісну систему, а саме “виховання сімейне і суспільне, разом з впливом літератури, суспільного життя та інших суспільних сил може мати сильний і рішучий вплив на освіту моральної гідності в людині” [60, с.26].

В кінці морального виховання дитини, у нього буде формуватися загальна картина подій, які в подальшому буде проявлятися в його поведінці, взаємодія з оточуючими людьми, з батьками, з друзями. В кінцевому підсумку таке розвитку покаже, як людина буде реагувати на екстрені ситуації, на суспільство, яка знаходиться навколо нього, також дасть

можливість припустити, як їм людини буде під час любовних відносин, в робочих відносинах та інших сферах своєї життєдіяльності [60, с.26].

Тому вивчення морального виховання у дітей, особливо дошкільного старшого віку, є дуже важливою темою як для дослідження, так і для її позначення на практичному рівні діяльності. Отримані результати завжди зможуть показати рівень готовності індивідуума вступити в соціум, адаптуватися до людей, які будуть перебувати навколо нього, щоб вибудувати відносини або діалог.

Про моральної вихованості свідчить глибина морального почуття, здатність до емоційного переживання, совісті, страждання і співчуття. Вона характеризується зрілістю моральної свідомості: моральної освіченістю, здатністю аналізувати, судити про явища життя з позиції морального ідеалу, давати їм самостійну оцінку.

У сучасній науці утвердився інтегральний підхід до вивчення і характеристиці вихованості, суть якої в пошуках її стрижневих критеріїв. Один з розробників критеріїв моральної вихованості а.в. зосимовський зробив висновок про те, що для виховного процесу важливо враховувати стійкість і міцність мотивації поведінки людини [60, с.26].

На основі аналізу можливих типів спрямованості вчений пропонує три позитивні різновиди: малостійку (моральні спонукання, які потребують педагогічному підкріпленні), стійку (утвердилися моральні мотиви, які проявляються в здатності до самостійного моральної поведінки) і високо стійку (здатність високоморально надходити в повсякденних і скрутних ситуаціях).

Крім того, автор виділяє три стадії негативної спрямованості: намітилися, але ще не встигли вкоренитися нездорові нахили (проступки, що не носять зловмисного характеру); встигли утвердитися негативні нахили (ігнорування загальноприйнятих правил); стадія моральної занедбаності (грубі аморальні вчинки) [60, с.30].

Згаданий вище А. Зосимовський говорить, що типи, які були виділені вище, можуть адекватно показувати зростання положення особистості на умовній моральній шкалі. Тобто, в процесі морального виховання потрібно думати і враховувати не тільки загальне уявлення про людину і його поведінку, але також і рівні його моральної свідомості, тобто наскільки він сам захоче вчитися цьому моральному свідомості. І вже виходячи з цього з'являється така проблематика, як привчити маленьку дитину під час його навчання до морального виховання, як його цим зацікавити, і як показати кращі риси і переваги моральної усвідомленості [34, с.55].

Спрямованість особистості - можна назвати головним критерієм моральної вихованості, тому що вона показує головне ставлення особистості, які якості її пронизують, які якості людини домінує при тих чи інших соціальних ситуаціях, наприклад тих же екстрених або складних суспільних напружень. Про це в своїх дослідженнях говорять О. Богданова, І. Каїров і І. Харломов. До того ж, дані дослідники визначають рівень моральної вихованості. Під цим терміном вони розуміють стан, під яким дитина готова проявляти свою поведінку, почуття, свідомості для того, щоб вчитися ставати краще, усвідомлення, щоб навчатися тим самим моральним правилам і принципам, які домінують в суспільстві [34, с.57].

Як кажуть дані дослідники, рівні моральної вихованості не можуть збігатися, так як між ними можуть бути складні взаємозв'язки, які і визначають структуру особистості. У зв'язку з цим, відображенням морального розвитку буде не тільки його рівень для кожної особистості, тобто свідомість, поведінка або почуття, а й з відношенні розвитку різних сторін, наприклад, свідомість і поведінку, поведінку і почуттів.

При вивченні свідомості в якості показників рівня його розвитку автори виділяють вміння дитини бачити і приймати моральну сторону дійсності, розуміння моральних мотивів і результатів вчинків, вміння передбачати наслідки своїх вчинків для інших людей і прийняття моральних норм і цінностей. У виявленні поведінки-вміння дитини приймати рішення і діяти,

дотримуючись відомої йому норми, вміння вести себе по відношенню до близьких і незнайомих людей і стійкість його вчинків в різних ситуаціях. І свідомість, і поведінка викликають моральні переживання.

Характер переживання (що і як переживається) вказує на те, як дитина розуміє впливають на нього обставини. Зміст значущих переживань-показник рівня розвитку моральних почуттів.

В якості головних ознак моральної вихованості І. Харламов називає індивідуальні зміни, що відбуваються у внутрішній морально-психологічній структурі особистості і визначають її зовнішні прояви. “Моральним потрібно вважати таку людину, для якої норми, правила і як його власні вимоги моралі виступають погляди і переконання, як глибоко осмислені і звичні форми поведінки” [66].

Отже, аналіз літератури з проблеми дослідження виявив, моральне виховання - це цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку вихованців з метою формування у них моральних якостей, відповідних вимогам суспільної моралі. Виходячи з цього визначення, моральні якості - це моральні норми і принципи, що стали внутрішніми мотивами поведінки і визначають її звичні форми. Моральні якості включають в себе три основні компоненти: моральна свідомість (уявлення про добро і зло), моральні почуття і звички моральної поведінки.

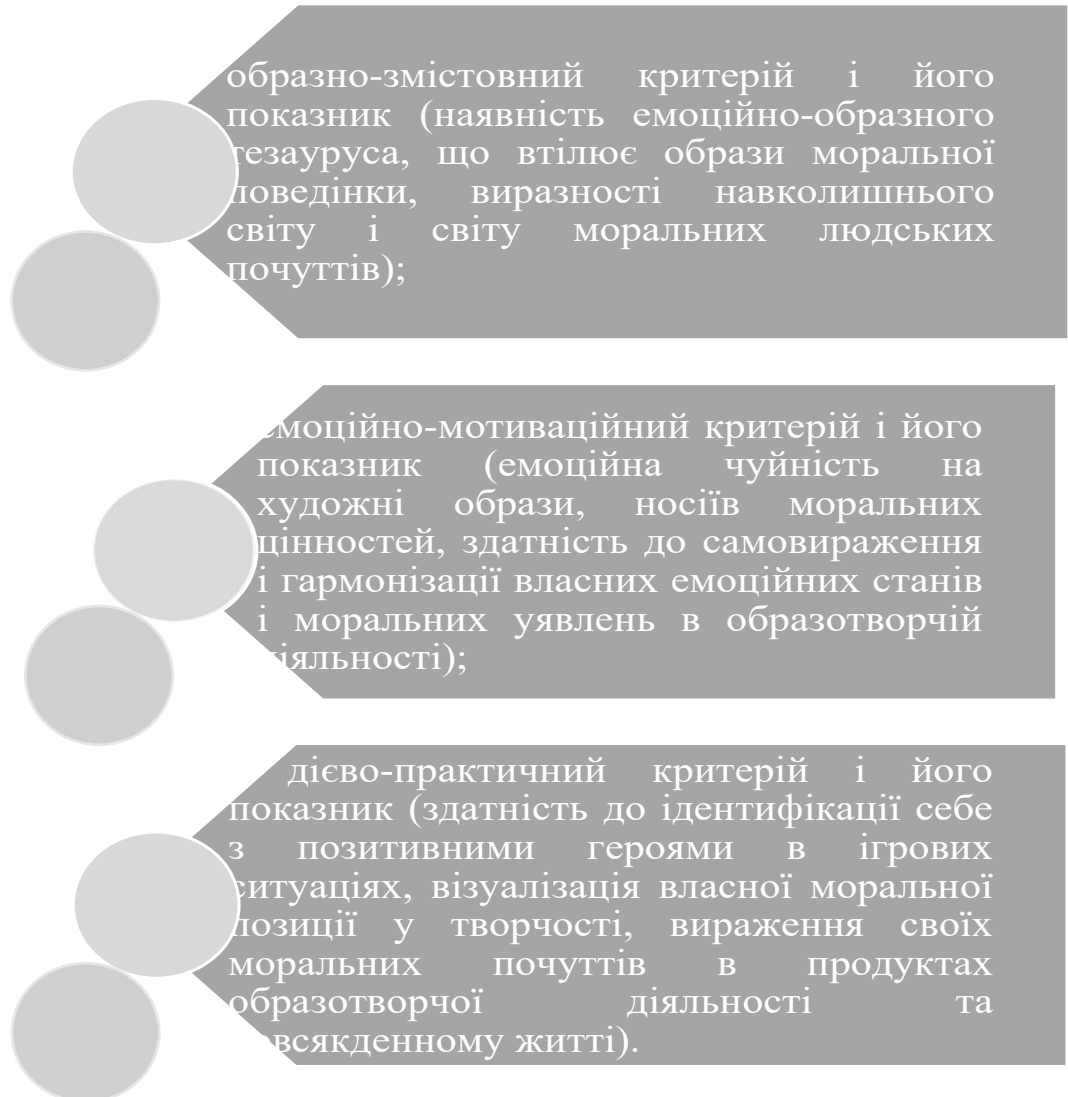
Виходячи із завдань морального виховання і положення про те, що цільова і змістовна сторони морального виховання включають в себе взаємопов'язану систему моральних якостей особистості, виділені основні напрямки організації морального виховання дошкільнят старшого віку [34, с.55]:

- Виховання почуття любові і прихильності до своєї сім'ї, рідного дому, свого народу, історії, звичаїв, традицій через образи мистецтва.

- Виховання усвідомленого інтересу до художнього образу з моральною проблематикою і здатності дати моральну оцінку героям художніх творів.

- Виховання вміння висловлювати моральні почуття за допомогою образотворчої діяльності.

Спираючись на праці В. Дуганця, А. Єрмоленко, К. Зелінського були визначені критерії і показники моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку [12, 14, 16].

Рис. 1.3. Критерії і показники моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку

Результати роботи будуть використовуватися далі у дослідженні.

1.2. Специфіка виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку

Актуальність проблеми морального виховання дітей дошкільного віку особливо гостро відчувається в ХХІ столітті, коли відбувається духовно-моральна регресія суспільства, втрачені зв'язки з традиціями і звичаями духовного виховання людини. У зв'язку з цим виховання моральності являє собою важливий компонент соціального замовлення для освіти і є першорядним завданням сучасної освітньої системи. Саме освіті відводиться ключова роль в духовно-моральному об'єднанні українського суспільства.

Виховання в концепції Н. Депутат визначається як процес педагогічної допомоги дитині в становленні його суб'єктивності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому визначенні. Саме допомога, а не вплив. Це пояснюється тим, що “спрямований виховний вплив завжди викликає опір особистості” [11, с. 31].

Дитина не хоче бути об'єктом виховання, вона хоче бути суб'єктом життя [11, с. 31]. Автор концепції розглядає виховання, з одного боку, як цілеспрямовану діяльність педагогів зі створення умов для саморозвитку особистості, з іншого – як сходження особистості до цінностей, сенсів, набуття нею раніше відсутніх моральних якостей, властивостей і життєвих позицій.

Основним змістом морального виховання є базові національні якості-цінності, що зберігаються в соціально-історичних, культурних, сімейних традиціях багатонаціонального народу України, що передаються від покоління до покоління і забезпечують успішний розвиток країни в сучасних умовах. В сучасних дослідженнях приведена система базових національних цінностей: патріотизм(любов до України, свого народу); сім'я (любов, повага до батьків, турбота про старших і молодших); праця і творчість (творчість, цілеспрямованість); мистецтво і література (краса і духовний світ людини) та інше.

Орієнтир на моральне виховання старших дошкільнят пояснюється тим, що для дошкільного дитинства характерний соціокультурний феномен. Дослідження вчених показали, що в даному віці діти відрізняються досить високим рівнем розумового розвитку. У них формується певний обсяг знань і навичок, інтенсивно розвивається довільна форма пам'яті, мислення, уваги, спираючись на які можна спонукати дошкільнят Слухати, розглядати, запам'ятовувати і аналізувати. Старші дошкільнята здатні розрізняти весь спектр людських емоцій, у них формуються вищі почуття: інтелектуальні, моральні та етичні. Вони вміють узгоджувати свої дії з однолітками. У зв'язку з цим вже в дошкільному дитинстві необхідно цілеспрямовано розвивати системні якості особистості: любов і прихильність до своєї сім'ї, рідного дому, свого народу, інтерес до історії, звичаїв, традицій, дбайливе ставлення до природи, самостійність і ініціативність в різних видах дитячої діяльності, товариськість і доброзичливість [11, с. 41].

На підставі всього вищевикладеного можна виділити ефективні шляхи організації виховного процесу з дітьми старшого дошкільного віку в освітній діяльності, що включають аксіологічний, культуроцентричний і ізодіяльний підходи.

Категорія цінності є однією з найскладніших у філософії, культурології, соціології, психології та педагогіки. Сенс поняття визначається суб'єктивною позицією авторів робіт в цьому напрямку.

У словнику Є. Удовиченко цінності – “предмет устремлінь, цілей, а в абсолютному вираженні – сенс буття”, вона “виходить не від самого об'єкта, а від ставлення до нього з боку суб'єкта” [59].

Дослідниця Є. Удовиченко звертає увагу на те, що за змістом цінності поділяються на утилітарні і піднесені групи, але акцент у філософії спрямований на область вищих духовних цінностей, таких як доброта, краса, свобода, сенс життя, моральність в цілому тощо [59].

Опора на теорію цінностей у виховному процесі – аксіологічний підхід – передбачає, що зростання дитини відбувається в певній системі цінностей, в

соціокультурному середовищі і залежить від характеру самовизначення в духовній і моральній сфері значущих для нього дорослих – батьків і педагогів. Саме завдяки ціннісній позиції значущих дорослих він набуває досвіду особистісних, емоційно-забарвлених смислів щодо цінностей навколишнього світу і виступає як суб'єкт ціннісного освоєння норм і правил поведінки, співвідносячи свою поведінку з засвоєними цінностями.

Професор Д. Леонт'єв, проаналізувавши безліч різних розумінь і визначень цінностей, що пропонувалися у філософії, соціології, етиці та психології, сформулював три форми існування цінностей, що переходять одна в іншу: “суспільні ідеали засвоюються особистістю і в якості “моделей належного” починають спонукати її до активності, в процесі якої відбувається їх предметне втілення цінності; предметно ж втілені цінності, в свою чергу, стають основою для формулювання суспільних ідеалів тощо.” [30].

Предметним втіленням суспільних цінностей та ідеалів виступає мистецтво, що грає особливу роль в трансляції зростаючої особистості культурного досвіду і традицій. У роботах Є. Кабкової, М. Кагана, Л. Печко розкривається виховний потенціал художньо-естетичного середовища, підкреслюється значення мистецтва як “образної пам'яті людства”, що концентрує в собі духовно-ціннісний досвід, накопичений людською цивілізацією.

Зіткнення з мистецтвом дає можливість емоційного переживання моральних цінностей, виражених в художніх образах. На думку С. Матвієнко, в художньому переживанні акумулюються і закріплюються суб'єктивно забарвлені уявлення особистості про світ, оформляється особистісно значуще ціннісне ставлення до нього, яке потім реалізується в поведінці особистості, в її творчих і буттєвих взаємодіях з навколишнім світом [68, с. 53].

Узагальнюючи вищесказане, можна сформулювати значення аксіологічного підходу в моральному вихованні дітей. По-перше, опора на

даний підхід дозволяє визначити ціннісні орієнтири, що обумовлюють характер взаємозв'язку всіх суб'єктів освітньої діяльності. По-друге, оптимізує виховний потенціал мистецтва, пов'язаний з сукупністю образних втілень моральних цінностей, їх трансформацію в особистісні цінності через переживання і предметне втілення в художньо-практичній діяльності.

Сучасні дослідники, які розробляють методологічні підходи до виховання моральності у дошкільнят, переконані: цілі виховання необхідно вибудовувати як трансформацію культури.

Її основу становить формування усвідомленої емоційно-ціннісної позиції по відношенню до світу рідної природи, культури, історії, розвиток “спрямованості на світ сім'ї”. С. Матвієнко відзначав, що людина виховується в навколишньому культурному середовищі непомітно для себе. Ненав'язливо і ненав'язливо його виховує історія і минуле, він вчиться “відповідальності-моральної відповідальності перед людьми минулого і одночасно перед людьми майбутнього ...” [68, с. 56].

Особливу значимість в моральному вихованні дітей дошкільного віку набуває сім'я - найближчий план уявлень, емоцій і почуттів, які засвоює дитина. У педагогічній психології сім'я розглядається як особливого роду колектив, який виступає формою і засобом довготривалого психологічного впливу на особистість дитини, яке дає уявлення про життєві цілі і цінності, формує його базові особистісні якості. Л. Гребенщикова писала: “Саме в сім'ї дитина навчається любити (кого і як?), вірити (у що ?) і жертвувати (чому і чим?). Її основне завдання не в наповненні пам'яті і не в освіті “інтелекту”, а в запалюванні серця. Збагачена пам'ять і рухлива думка – при мертвому і сліпому серці – створює спритного, але черствого і злого людини” [9, с. 104]. Філософ вважав, що дитині необхідні духовні враження, він повинен навчитися співчувати і допомагати, а серце його має бути витонченим і совісним.

Дослідниця А. Аніщенко у своїх дослідженнях показала, що навколишня людини в різні періоди його життя дійсність складається в три комплексні

інстанції морального просування людини, і розглядається як три головні формації в цьому процесі: родової, національно-державної, універсальної. Для дошкільного та молодшого шкільного віку характерна родова інституційна формація, коли великий вплив “сім’ї, в якій родинний зв’язок не скасовується, а скоріше поглиблюється морально” [1, с.52]. Провідна функція формації - виконавська, наслідувальна, тому значущі для дитини Дорослі, Батьки, повинні дати йому уявлення про моральність, застерегти від злого почуття, самолюбства, бездуховного інстинкту, порочної думки.

Узагальнюючи вище перелічене можна виділити пріоритетне завдання культуро-центричного підходу при вихованні моральних якостей у старших дошкільнят – “педагогічна взаємодія дорослого і дітей в рамках єдиного культурно-смыслового простору, яке сприяє формуванню емоційно-дієвого ставлення до природи своєї країни, почуття прихильності до оточуючих, сім’ї та рідного дому, причетності до історико-культурної спадщини”.

Вчена А. Аніщенко в визначила сутнісну характеристику педагогічної взаємодії, в якому відбуваються доцільні, взаємообумовлені зміни особистості вихованця і педагога.

Виховання здійснюється як процес духовного і соціального становлення дітей при вдосконаленні особистості дорослих.

Взаємодія відбувається на сутнісному рівні: “його вплив проникає в” ядро “особистості: переконання, духовні цінності” [1, с.105]. В результаті дошкільник стає суб’єктом власного виховання, а в процесі взаємодії із зовнішнім середовищем встановлюються ціннісні відносини між дитиною, педагогом і соціальною дійсністю.

В рамках культуро-центричного підходу дієвим засобом залучення педагогів і батьків в процес морального виховання є залучення дитини до мистецтва. М. Каган зазначав, що саме мистецтво “прагне прорватися через видиме і чутне в незримий і беззвучний світ людської душі, через почуттєво сприймані форми буття – в осягається розумом і переживанням духовний зміст життя людей” [19, с. 235]. Організація художньо-творчої діяльності-

прямий шлях до внутрішніх душевних сил дошкільнят через переживання і осмислення художніх образів – носіїв моральних цінностей.

Таким чином, культуро-центричний підхід конкретизує зміст моральних цінностей стосовно до старшого дошкільного віку, визначаючи їх як “спрямованість на світ сім’ї”, любов до рідного краю, світу рідної природи, повагу до історії свого народу. Даний підхід акцентує значення художнього переживання і художньо-практичної діяльності в становленні дитини як суб’єкта культури.

Методологічно значущим підходом в моральному вихованні дітей через переживання художніх образів виступає образотворча діяльність. Почуття, які він відчуває, займаючись мистецькою діяльністю, нові знання і навички, придбані ним в цей момент, мають величезний вплив на психічний розвиток особистості.

Як зазначав В. Белінський, що неможливо розуміти художній твір “головою без участі серця”, так як “це трохи більше, як якщо б розуміти його ногами” [2]. Емоційний вплив мистецтва закладено в витках художньої творчості. Дитина, передаючи сюжет в образотворчій діяльності, вкладає в нього свої емоції, уявлення. Для морального виховання дана особливість процесу дуже важлива, так як співпереживання виражається в перевтіленні дошкільника в героя події, відбувається перенесення його оцінки на себе. Таким чином, дитина стверджує в собі творче, гуманістичне начало.

Мистецька діяльність необхідно використовувати в комплексі з різними видами мистецтв, що реалізуються в грі, вільній творчості і трудовій діяльності дітей (А. Бакушинський, П. Блонський, Т. Комарова, І. Сакуліна, Є. Флеріна). “Дитяча образотворча творчість, – писала Е. Флеріна, - ми розуміємо як свідоме відображення дитиною навколишньої дійсності в малюнку, ліпленні, конструюванні, відображення, яке побудоване на роботі уяви, на відображенні своїх спостережень, а також вражень, отриманих через слово, картинку та інші види мистецтва” [64, с. 34]. Художні образи, що виражають одну і ту ж ідею в різних видах мистецтва, створюються

специфічними для того чи іншого виду мистецтва художніми засобами, що доповнюють один одного при комплексному сприйнятті, поглиблюючи, конкретизуючи смисли і ціннісний зміст близьких за тематикою творів.

Для створення художнього образу доцільно знайомити дітей з різноманітністю художніх технік, які дозволяють знаходити нові засоби виразності. Творчі ігри в різних видах образотворчої діяльності органічно доповнюються музикою. Музика, як і будь-яке мистецтво, передає думки того, хто її створив, думки і почуття тих, кого вона зображує. Музичні композиції “оживляють” створені самими дітьми малюнки, допомагають усвідомити зв'язок кольору і звуку, художньої та музичної форми.

Особливу цінність таких творчих ігор становить їх колективний характер, який особливо важливий для реалізації завдань морального виховання. Дошкільнята отримують можливість грати зі звуками і фарбами в спілкуванні з іншими дітьми і дорослими, розвиваючи навички емпатії, вміння діяти в грі за обумовленими правилами, гнучко переходити з ролі ведучого в роль виконавця та ін.

Особливістю мистецької діяльності, що відрізняють її від інших видів художньої творчості дітей, є те, що її результат (малюнок, скульптура, аплікація та ін.) можна розглядати, удосконалювати, оцінювати, він не зникає в момент припинення дитиною дій по створенню зображень. У колективній діяльності оцінюється не тільки результат, а й внесок кожного учасника спільної роботи [64, с. 34].

Таким чином, опора на мистецьку діяльність в моральному вихованні дітей дошкільного віку полягає у взаємодії різних видів художньо-творчої діяльності з метою всебічного, цілісного сприйняття дітьми моральних ідей і смислів, що відкриває для дитини можливості до діяльнісного прояву і візуалізації власної моральної позиції в продуктах творчості.

Підводячи підсумки вищевикладеного, можна констатувати, що аналіз різних методологічних підходів дозволив визначити зміст процесу виховання моральних якостей.

Опора на аксіологічний підхід дозволяє визначити ціннісні орієнтири, що обумовлюють характер взаємозв'язку всіх суб'єктів освітньої діяльності. В першу чергу-це ставлення до дитини, як до цінності, що об'єднує сім'ю і заклад дошкільної освіти (далі – ЗДО). Далі - це створення зусиллями педагогів і батьків, законних представників дитини ціннісно-сенсового контексту на основі базових національних цінностей, в якому відбувається моральне виховання особистості дитини.

Даний підхід дозволяє оптимізувати виховний потенціал мистецтва, пов'язаний з сукупністю образних втілень моральних цінностей і їх перехід в особистісні цінності через переживання, предметне втілення в образотворчої діяльності.

Опора на культуро-центричний підхід дозволяє конкретизувати зміст моральних цінностей: любов до близьких, рідного дому, світу рідної природи, повагу до історії свого народу, традицій.

В даному підході акцентується значення естетичного переживання і художньо-творчої діяльності в становленні дитини як суб'єкта культури. При цьому і педагоги, і батьки дитини виступають як посередники між дитиною і культурою, здатні надати підтримку в його самовизначенні у світі культурних цінностей. Опора на мистецьку діяльність як підхід у вихованні моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку полягає у взаємодії, інтегруванні, комплексності різних видів художньо-творчої діяльності з метою глибокого, всебічного, цілісного сприйняття дітьми моральних ідей і смислів, втілених у творах мистецтва. Даний підхід відкриває для дитини можливість до візуалізації і діяльнісного прояву власної моральної позиції в продуктах творчості за допомогою різних художніх матеріалів і технік [64, с. 40].

Аналіз сучасних методологічних підходів до виховання моральних якостей дітей старшого віку дозволив визначити зміст процесу: орієнтований на педагогічну взаємодію дорослих і дітей в рамках єдиного ціннісно-смыслового простору; спрямований на формування моральних цінностей на

основі почуття любові до рідних і близьким людям, прихильності до сім'ї і рідного дому, світу рідної природи, повагу до історії свого народу, усвідомлення приналежності до своєї національної культури.

1.3. Можливості художньої діяльності у вихованні моральності у дітей старшого дошкільного віку

Дошкільний вік самий сензитивний з усіх вікових періодів. Саме в цьому віці закладаються основи людської особистості, її моральні та культурні якості – цінності. Дуже важливо в даний період створити навколо дитини чисту, моральну атмосферу для розвитку і виховання в суспільстві, ЗДО, сім'ї. А в разі необхідності скорегувати негативні прояви в розвитку дитини. Велике значення у формуванні особистості дошкільника грає образотворча діяльність. Психолого-педагогічна література не містить єдиного визначення щодо образотворчої діяльності, яке давало б повне уявлення її специфіки, завдань, функцій і засобі. В. Сагуйченко називає дану діяльність “художньою”, визначаючи її як “специфічна дитяча активність, спрямована на естетичне освоєння світу за допомогою мистецтва” [50, с. 81]. Більш змістовним є визначення Т. Комарової: “це художньо-творча діяльність, спрямована не тільки на відображення вражень, отриманих в житті, а й на вираження свого ставлення до зображуваного предмету” [25, с. 92].

У ЗДО ізодеяльність містить такі види спільної діяльності педагога з дітьми як ліплення, аплікація, конструювання та малювання. Кожен вид окремо має свої переваги для найбільш повного відображення вражень дошкільника від відбуваються в житті подій і явищ. Ліплення - самий відчутний вид образотворчої діяльності, що має велике значення для навчання і виховання дітей.

Дослідниця Т. Комарова зазначає, що під час спостережень у дітей 6-7 років з'являється необхідний запас зорових образів, вони краще орієнтуються

в просторі і починають розуміти, як можна розташувати предмети по відношенню один до одного. Зміни в розвитку ведуть до зміни характеру образотворчої діяльності. У дітей з'являється бажання точніше передавати форму, пропорції; їх починає захоплювати зображення деталей і предметів, що доповнюють образ [25, с. 92].

Діти ліплять з матеріалів, які легко піддаються впливу рук, набувають в процесі ліплення задуману форму і зберігають її хоча б деякий час. До них відносяться глина, пластилін, сніг, вологий пісок, паперова маса.

Глина - найбільш пластичний природний матеріал, нейтральний за кольором, що дуже важливо для сприйняття форми. Виліплені вироби висушуються, обпалюються, ґрунтуються і оформляються фарбами. Пластилін-штучний матеріал, спеціально створений для ліплення і моделювання. Він не так пластичний, як глина, але має свої переваги: великий вибір кольорів дає можливість створювати багатобарвні вироби і композиції. Існує кілька технік роботи в ліпленні: традиційна техніка (створення об'ємних форм) і нетрадиційна (створення пластилінових картин: процарапування, відбитки з поверхні, барельєф, малювання пластиліном і тощо). Аплікація і конструювання з паперу – найбільш простий, доступний спосіб створення художніх робіт, при якому зберігається реалістична основа самого зображення [25, с. 94].

Це дає можливість широко використовувати аплікацію в оформлювальних цілях, створенні картин і орнаментів. Техніка роботи з папером може бути різною: обривна і вирізна аплікація, техніка мозаїки, вироби в техніці “орігамі”, створення різних обсягів (“паперопластика”, торцювання).

В аплікації можна використовувати і природні матеріали: соломку, бересту, тополиний пух, ячну шкаралупу тощо. Старші дошкільнята відчують величезну радість, коли їх виріб, що поєднує в собі варіативні прийоми ізодеятельности при роботі з папером, вдається і, навпаки, розчарування, якщо образ не вийшов. У той же час у дитини виховується

прагнення домогтися позитивного результату. Малювання - це художньо-творча діяльність, що включає в себе певну техніку, освоєння якої допоможе дитині у вирішенні різних образотворчих завдань. Т. Комарова відзначала, що навчання дітей техніці малювання здійснюється “не саме по собі, не заради технічної досконалості зображення, а для того, щоб дитина могла виразно і без особливих труднощів створити те зображення, яке він захоче” [25, с. 39].

Великого поширення в дошкільній педагогіці отримали “нетрадиційні техніки малювання”. Завдяки їх різноманітності (“кляксографія”, “пальцеграфія”, “набризк”, малювання свічкою і тощо) дитина може експериментувати і досліджувати світ. Будь-який матеріал - фарба, папір, зубна щітка, парафін тощо, що потрапляє в його руки, знаходить нове життя, новий сенс. Нетрадиційні техніки малювання дають приголомшливий поштовх фантазії і уяві. Винахідницький підхід з їх застосуванням, близький природі дитячої гри, в якій дошкільник наділяє всі навколишні предмети власними смислами, створює за допомогою уяви власну картину світу, моделюючи уявлення про добро і зло. Про широке виховне значення образотворчої діяльності говорили художники, педагоги, психологи, такі як А. Запорожець, Б. Неменський, Н. Сакуліна, Е. Флеріна, Б. Юсов. Вони відзначали, що великий вплив на формування моральності в образотворчої діяльності старших дошкільнят робить зміст роботи.

Спостерігаючи за тим, що відбувається навколо, дошкільнята відображають побачені образи в своїх малюнках, намагаються, так чи інакше, визначити їх моральну цінність. Методологічну основу процесу морального виховання дітей старшого дошкільного віку в дошкільному закладі складають розглянуті в попередньому параграфі наукові, тісно взаємопов'язані між собою аксіологічний, культуроцентричний і образотворчий підходи. Саме в них перетинаються основоположні для дослідження позиції, в яких робиться наголос на особливу значимість для дитини сім'ї і найближчого соціокультурного оточення, а також важливість

його емоційно-образного переживання і проживання в образотворчій діяльності. Дані підходи дозволяють вибудувати процес морального виховання в ЗДО на наступних стратегічних принципах: емоційна включеність, цілісність, культуросообразність, ціннісна орієнтація, проблемність, со-бутійна спільність дорослих і дітей. Розглянемо послідовно дані принципи.

Принцип емоційної включеності передбачає вибудовування виховного процесу дітей на основі переживання художніх образів – носіїв моральних цінностей і їх осмислення у творчій діяльності в опорі на його чуттєво-емоційний досвід. Доктор педагогічних наук М. Гнатюк зазначав, що емоції дошкільника необхідно «вирощувати», виховувати саме в діяльності [8, с. 64].

Художні образи, що транслюють моральні смисли і ідеали, повинні бути доступні, захоплюючі для дітей і викликати їх емоційну реакцію: захоплення, чуйність, здивування та інше. Принцип цілісності в дослідженнях філософів І. Герасимової, Е. Князевої, Н. Кузанського розглядається як сполученість трьох основ буття людини – тіла, свідомості і середовища, а як наслідок веде до детермінованості, свідомості. Принцип культуросообразності полягає в освоєнні дітьми провідних загальнолюдських цінностей, властивих вітчизняній культурі і способу життя. Е. Князева, Н. Мікляєва і А. Теплова підкреслювали необхідність врахування етнокультурної ситуації, в якій відбувається становлення особистості: дитина повинна рости з усвідомленням того, до якої культури належить його сім'я, його рід, він сам [16, с. 25].

Вчена Н.В. Мікляєва відзначала, що дитині необхідно долучитися до “коду ДНК вітчизняної культури”, “українському життєчуттєву”. Принцип проблемності передбачає створення емоційно-отношенческих ситуацій, які активізують думки і почуття дітей, привчають в образно-ігровому взаємодії з дорослими проявити свою моральну позицію в продуктах творчості, а потім і в повсякденному житті. Підбір відповідних ситуацій приказок і прислів'їв

сприяють формуванню відповідального ставлення до себе, оточуючих людей і підвищують впевненість в моральних установках. Принцип со-буттєвої спільності дорослих і дітей забезпечує гармонію міжпоколінських зв'язків в єдиному ціннісно-смысловому просторі сім'ї, ЗДО на основі суб'єкт-суб'єктних відносин дітей, батьків і педагогів. У трактуванні В. Слободчикова “со-бутійна спільність є жива єдність, сплетіння і взаємозв'язок двох і більше життів, їх внутрішню спорідненість при зовнішній їх протиставленості” [16, с. 8].

В рамках подієвої спільності дорослих і дітей дитина виступає повноцінним учасником (суб'єктом) відносин, які виражаються в підтримці ініціативи, повазі і формуванні його адекватного самосприйняття. Розвиток дитини, формування його особистості починається в сім'ї. Саме в сім'ї діти отримують перший життєвий досвід, вчать соціальнообряемому поведінки, прояву емоцій і почуттів: любити, радіти, переживати, піклуватися про близьких людей. У сім'ї починається залучення дитини до культури: освоює цінності свого роду, народу, вітчизняної культури і навколишнього світу. Значимість сім'ї як цінностносмыслового контексту в моральному вихованні дитини дошкільного віку відображена, в якому побудова освітнього процесу ґрунтується на основоположних принципах: “співпраця організації з сім'єю; залучення дітей до соціокультурних норм, традицій сім'ї, суспільства і держави”.

Батьки вихованців є безпосередніми соціальними замовниками послуг ЗДО, а це дає підставу будувати освітню діяльність педагогів на інтересах і запитках сім'ї. В умовах модернізації системи української освіти педагогам необхідний орієнтир на пошук нових форм і методів, які дозволили б врахувати актуальні потреби батьків, сприяли формуванню активної батьківської позиції.

При взаємодії сім'ї і ЗДО важливо враховувати диференційований підхід до кожної сім'ї, її традиції, цінності, досвід. У той же час не можна забувати і той факт, що в сучасному суспільстві спостерігається процес

ослаблення сім'ї як соціального інституту, зміна її соціальних функцій, культури взаємин або втрати родинних зв'язків. Все частіше дитина виховується в неповній сім'ї, бачить негативний сімейний досвід. Знижений інтерес до проблеми морального виховання дітей відзначається і у відносно благополучних сім'ях.

Адже саме в кризових ситуаціях історії України української людини рятували найвищі моральні цінності, які завжди концентрувалися в сім'ї. Вище перераховані тенденції говорять про необхідність розвитку компетентності батьків у сфері морального виховання дітей, розуміння ролі сім'ї в організації цього процесу. Важливо донести до свідомості батьків і те, що моральне виховання дитини буде більш ефективним, якщо воно буде здійснюватися на основі моральних переживань і почуттів через образотворчу діяльність. Робота по моральному вихованню засобами образотворчої діяльності дітей ґрунтується на трьох етапах: емоційно-мотиваційному, діяльнісно-орієнтовному і діяльнісно-рефлексивному.

Перший етап-емоційно-мотиваційний передбачає активність і глибину сприйняття, емоційне переживання дітьми художніх образів.

На цьому етапі використовуються методи демонстрації художніх творів, в яких чітко проступає морально-етична орієнтація художника. Значущим моментом є образно-ігрове включення дітей в моральну проблематику за допомогою підбору творів малого фольклору: прислів'їв, приказок, загадок, казок, професійного мистецтва, активізують емоційно-чуттєвий досвід ціннісних уявлень про сім'ю і навколишній світ.

Це етап накопичення дітьми художньо-образних уявлень про навколишню дійсність, а також прийомів художньо-ігрового взаємодії з ними. Творчість проявляється лише в коротких, заздалегідь продуманих педагогом епізодах образотворчої діяльності-ілюстрація сюжетів бесід або образних історій різними засобами виразності. Створюючи художні композиції, Дошкільнята слідуєть рекомендаціям педагога. Показ, в даному випадку, не догма, а поштовх до творчості, так як ознайомлення з

різноманітними техніками сприяє збагаченню його художнього багажу і дає можливість самостійно відображати свої моральні ідеї за допомогою мистецтва. Другий етап-діяльнісно-орієнтовний пов'язаний з розвитком умінь у дітей проявляти і висловлювати свої почуття до сприйманих образів [25, с. 8].

На цьому етапі образотворча діяльність пов'язана не тільки з ілюстрацією сюжету, але і з творчими проявами, що виражають ставлення дітей до цих сюжетів. Ускладнюються і її види: колективні роботи дошкільнят в техніці “колаж”, самостійне використання дітьми нетрадиційних технік аплікації, ліплення, малювання для передачі образу на моральну тематику. Осмислення дітьми старшого дошкільного віку моральних ідей, втілених в художніх творах, реалізується методами єдності сприйняття і творення в кожній дії, співтворчості, діалогового обговорення, ідентифікації з позитивними героями в творчому самовираженні в образотворчій діяльності.

Третій етап-діяльнісно-рефлексивний передбачає вироблення у дітей практичних умінь самостійного ціннісного вибору в проблемних ігрових ситуаціях на занятті, моральної поведінки в колективних формах образотворчій діяльності: турботливого, відповідального ставлення до оточуючих і близьких людей.

Художньо-ігрові сюжети розгортаються на заняттях спільними зусиллями дошкільнят і педагога таким чином, щоб діти мали можливість порівняти себе з героями, транслювати моральні образи в ситуації гри, а потім в реальному житті, наділяти моральними характеристиками персонажів своїх малюнків. На заключному етапі широко використовуються виставки дитячої творчості, спрямовані на узагальнення отриманих старшими дошкільнятами моральних уявлень, їх демонстрацію одноліткам, педагогам, і батькам. На таких заняттях діти отримують можливість проявити ініціативність, самостійність, відповідальність, узгодженість дій. Залучення

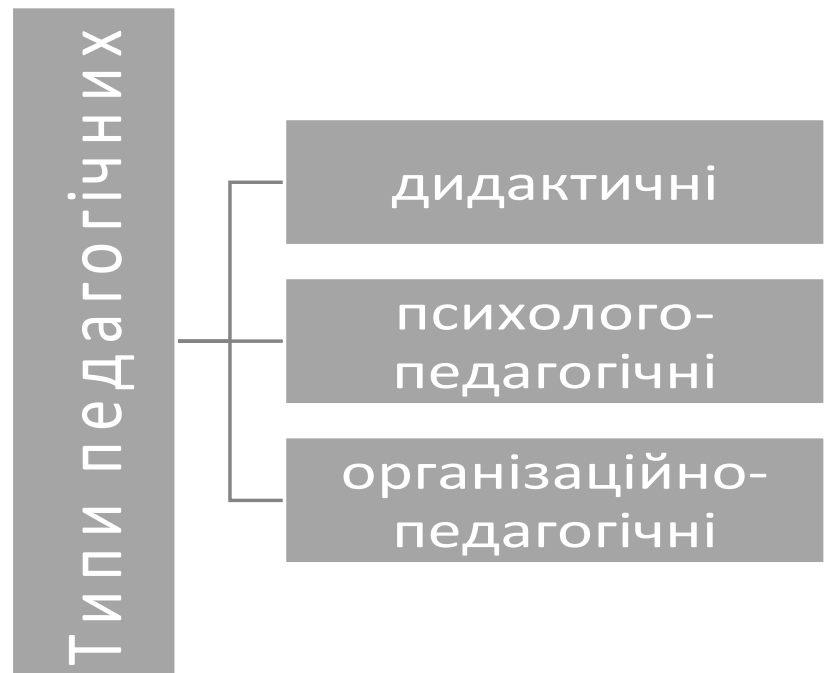
батьків до виховної роботи на даному етапі пов'язано з розробкою і реалізацією на практиці творчих проєктів [25, с. 8].

Їх зацікавленість і вміння використовувати образотворчі засоби виховного впливу сприяють формуванню у дітей ціннісного ставлення до своєї сім'ї і розвитку почуття відповідальності за збереження культурного надбання свого народу, національних традицій. На підставі вищесказаного зробимо наступні висновки: образотворча діяльність – це художньо-творча діяльність, спрямована не тільки на відображення вражень, отриманих в житті, а й на вираження свого ставлення до зображуваного предмету [25, с. 8]. У дитячому садку образотворча діяльність містить такі види ігрових занять, як ліплення, аплікація, конструювання і малювання. Процес по вихованню моральних якостей засобами изодетельности дітей старшого дошкільного віку ґрунтується на трьох етапах: емоційно-мотиваційному, діяльнісно-орієнтовному, діяльнісно-рефлексивному.

1.4. Визначення педагогічних умов виховання моральних якостей дітей старшого дошкільного віку

У вітчизняній та зарубіжній літературі є багато трактовок поняття “умова”, “педагогічна умова”. У філософському словарі поняття “умова” трактується як “ставлення предмета до оточуючих його явищ, без яких, він може існувати”. Також, умови створюють середовище, яке сприяє розвитку моральності[42].

Відомо, що термін “педагогічні умови” розвивався та змінювався протягом часу. Вивчення літератури та багатьох педагогічних досліджень показало, що у педагогіці займають різні типи педагогічних умов.

Рис. 1.4. Типи педагогічних умов

Аналіз педагогічної літератури показав, що поняття “педагогічні умови” вивчали та досліджували науковці К. Дубич, О. Гура, Н. Житнік, М.Зверева, Ю. Костюшко, В. Стасюк.

Особистісна орієнтація педагогічного процесу, пошук і розвиток задатків, здібностей, закладених природою в кожному індивідуумі, побудова особистісно-орієнтованої педагогічної системи є нагальними вимогами до освіти сьогоденного дня, що диктує зміни в традиційних підходах до навчання з метою формування компетентностей. Основними причинами оновлення державного освітнього стандарту є зміна об'єкта стандартизації: від мінімуму змісту до мінімуму результату, який визначений набором компетенцій. В рамках експериментального дослідження з формування універсальної ключової компетентності суб'єктів освіти, необхідно визначити ті педагогічні умови, які сприятимуть цьому процесу, і тим самим забезпечувати його ефективність [1. с. 271].

Обмеження компонентів педагогічних умов формування універсальної ключової компетентності (далі в тексті УКК) і теоретичне обґрунтування їх структурування в певному взаємозв'язку є основною метою.

Для обґрунтування педагогічних умов, які сприятимуть формуванню зазначеного феномена, необхідно уточнити, що розуміти під такими в контексті заявленого дослідження, так як в науковій психолого-педагогічній літературі можна зустріти різні точки зору тлумачення цього поняття.

Етимологія поняття “умова” дозволяє трактувати його, з одного боку, як обставину, від якої залежить що-небудь і, з іншого, як обстановку, в якій що-небудь здійснюється (зокрема, формування універсальної ключової компетентності) [7, с. 11].

За думкою М. Пелих термін “умова”, як філософська категорія, виражає ставлення предмета до оточуючих його явищ, без яких він існувати не може. Сам предмет виступає як щось обумовлене, а умови – як відносно зовнішнє предмету різноманіття об'єктивного світу [43, с. 287].

На відміну від причини, безпосередньо породжує те чи інше явище або процес, умова становить те середовище, обстановку, в якій останні виникають, існують і розвиваються. Люди, пізнавши закони природи, можуть створити сприятливі і усувати несприятливі умови / фактори своєї діяльності. Впливаючи на явища і процеси, умови самі піддаються їх впливу.

Нам видається правомірним те, що М. Пелих відніс категорію “фактор” до більш об'єктивних обставин (їх можна лише прогнозувати), в той час як “умови” не заперечують можливості їх конструювання. До того ж вони відносяться до зовнішніх факторів процесу. Таким чином, педагогічна умова – це зовнішня обставина, фактор, що робить істотний вплив на проходження педагогічного процесу, в тій чи іншій мірі свідомо сконструйований педагогом, інтенціонально припускає, але не гарантує певний результат процесу. Так само, як і педагогічний засіб, умова (а точніше, – система умов) спеціально створюється, конструюється педагогом з метою вплинути на перебіг процесу. Однак, на відміну від засобу, умовіне передбачає настільки жорсткої причинної детермінованості результату.

Під педагогічною умовою М. Пелих розуміє зовнішню обставину, що робить істотний вплив на перебіг педагогічного процесу, в тій чи іншій мірі

свідомого сконструйованого педагогом, що передбачає досягнення певного результату [43, с. 288].

Так А. Аніщенко вважає, що це цілісна модель повинна спростити шкалу виховних засобів, виявити в ній мінімальну кількість основних, які особливо дієво формують особистість» [1, с. 275].

Отже, В. Дуганець на підставі рівнів суб'єктивації (гуманістичного орієнтування) учасників педагогічного спілкування вибудовує логіку розвитку педагогічних умов як ступенів розвитку ситуації [12, с. 45].

Дослідник В. Сагуйченко під педагогічними умовами розуміє сукупність взаємопов'язаних умов, необхідних для створення цілеспрямованого виховно-освітнього процесу з використанням сучасних інформаційних технологій, що забезпечують формування особистості з заданими якостями. Він у своєму дослідженні зазначає, що в освітній практиці створення специфічних умов пов'язане з психологічним і педагогічним аспектами. Психологічний аспект передбачає вивчення внутрішніх характеристик досліджуваного феномена, модельованого явища у внутрішніх структурах особистості з метою спрямованого впливу на них. Педагогічний аспект пов'язує психологічний зміст з факторами і механізмами, що забезпечують бажаний розвиток процесів, явищ, властивостей; він передбачає виявлення і створення обставин, що забезпечують ефективність впливів [50, с. 81].

При цьому В. Сагуйченко зазначає, що педагогічний аспект питання обумовлений необхідністю визначення тих умов, які найбільшою мірою сприяють реалізації найважливіших цільових установок застосування сучасних інформаційних технологій як засобу науково-дослідної та самоосвітньої діяльності.

Дослідниця І. Княжева розглядає педагогічні умови в якості наявності обставин, що сприяють розвитку пізнавальної самостійності майбутнього фахівця при професійно орієнтованому навчанні іноземної мови, і виділяє наступні умови [21, с. 26].

Таблиця 1.1

Педагогічні умови за І.Княжевою

Когнітивні		
інтенсифікація процесу навчання і засвоєння знань	забезпечення варіативності змісту навчання в контексті діяльності майбутнього фахівця	
Аксіологічні		
стимулювання мотивації досягнення в оволодінні іноземною мовою	формування ціннісного ставлення студента до вивчення професійно орієнтованої іноземної мови	аксіологія знань у процесі вивчення іноземної мови та формування ціннісних установок на пізнавальну самостійність
Праксіологічні		
моделювання в навчальному процесі ситуацій самостійної пізнавальної діяльності з метою розвитку інтелектуально пізнавальних умінь: пошукові, лінгвістичні, інформаційно аналітичні, креативні, рефлексивні;	Актуалізація міжсуб'єктних відносин за допомогою здійснення індивідуалізації процесу навчання та навчального співробітництва.	

Потужним стимулом до пошуків системи оптимальних педагогічних засобів і умов стає емпіричний пошук, апробація в практиці окремих елементів змістовної моделі. Як правило, такий пошук починається ще на стадії теоретичного аналізу, оскільки осмислення досвіду, професійна рефлексія є потужним стимулом до професійного саморозвитку.

Таким чином, нами були розглянуті поняття умови в педагогічному процесі, а також окремо саме педагогічної умови.

За висновками, для проведення дослідження експериментальної роботи з вивчення педагогічних умов з формування моральних якостей дітей старшого дошкільного віку, були виділені наступні педагогічні умови:

1. Поліпшення предметно-розвивального середовища з урахуванням особливостей дітей старшого дошкільного віку.

2. Використання коміксів як нетрадиційні засіб виховання моральних якостей.

3. Використання пластилінографії при ознаомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання.

4. Робота з батьками на тему морального виховання дітей старшого дошкільного віку.

Саме вони будуть досліджуватися та розглядатися у наступному розділі.

Висновки до розділу I

Мораль – від лат. *moralitas*-традиція, народний звичай, вдача, характер; те ж, що моральність. У живому, тобто звичайній мові під моральним найчастіше розуміється хороше, добре, правильне, під аморальним – погане, зле, неправильне. Як поняття філософії, тобто в більш строгому і вузькому сенсі слова мораль – це цінності і норми (правила), що регулюють поведінку людей. У сферу моралі потрапляє як добро, так і зло, як справедливе, так і несправедливе

Мораль - це моральність, особлива форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин (моральні відносини). Один з основних способів регуляції дій людини в суспільстві за допомогою норм.

Проблему розвитку морального виховання розглядали такі вчені як В. Сухомлинський, Т. Авдулова, О. Богданова, Є. Борородіна, І. Мулько, Л. Соломіна, Н. Мельнікова, Г. Урунтаєва, А. Щетиніна, С. Якобсон. Проблему естетичного сприйняття, значимості художніх образів, у розвитку моральних якостей розглядали Є. Борородіна, Л. Виготський, Є. Ермолинська, А. Запорожець, С. Козлова, І. Ликова, Н. Мікляєва. Проблему виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку у ознайомленні їх із образотворчою діяльністю широко досліджували такі психологи та педагоги, як Л. Виготський, Е. Еріксон, Ж. Піаже, Н. Рубінштейн, І. Харламов, С. Якобсон. Концептуальні основи, розробки проблеми виховання моральних якостей, пов'язані з працями: С. Козлової, М. Лучич, Є. Тихєєвої та інших.

В основі моральності сьогодні все частіше з'являються особистісні якості людини, які можуть відображати його моральний вигляд, індивідуальність, це буде робити кожну людину цінним, а значить і внутрішнім вільним у всіх сферах його суспільного та особистого життя.

Тому можна зробити висновок, що мораль являє собою сукупність норм, традицій, вимог, які встановлюються суспільством для індивідумів, які допомагають їм швидше адаптуватися і краще розуміти, як ввести себе в сучасному суспільстві, яким правилам слідувати і як реагувати на екстрені ситуації.

Таким чином, з усього вище сказаного, завдання морального виховання полягає у формуванні у людини таких якостей, як моральна свідомість, моральні звички, борг, гідність, повагу до праці.

Тому вивчення морального виховання у дітей, особливо дошкільного старшого віку, є дуже важливою темою як для дослідження, так і для її позначення на практичному рівні діяльності. Отримані результати завжди зможуть показати рівень готовності індивідуума вступити в соціум,

адаптуватися до людей, які будуть перебувати навколо нього, щоб вибудувати відносини або діалог.

Отже, аналіз літератури з проблеми дослідження виявив, моральне виховання - це цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку вихованців з метою виховання у них моральних якостей, відповідних вимогам суспільної моралі. Виходячи з цього визначення, моральні якості - це моральні норми і принципи, що стали внутрішніми мотивами поведінки і визначають її звичні форми. Моральні якості включають в себе три основні компоненти: моральна свідомість (уявлення про добро і зло), моральні почуття і звички моральної поведінки.

Опора на мистецьку діяльність в моральному вихованні дітей дошкільного віку полягає у взаємодії різних видів художньо-творчої діяльності з метою всебічного, цілісного сприйняття дітьми моральних ідей і смислів, що відкриває для дитини можливості до діяльнісного прояву і візуалізації власної моральної позиції в продуктах творчості.

Враховуючи всі особливості виховання моральних якостей ми віділили такі педагогічні умови: поліпшення предметно-розвивального середовища з урахуванням особливостей дітей старшого дошкільного віку; використання коміксів, як нетрадиційний засіб виховання моральних якостей; використання пластилінографії при ознайомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання; проведена робота з батьками на тему морального виховання дітей старшого дошкільного віку.

РОЗДІЛ II

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ З ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Основи виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку

На основі теоретичної частини ми почали роботу над констатуючим етапом. Діагностичне дослідження проводилося на КДНЗ комбінованого типу Ясла-садок №136 «Ялинка» Маріупольської міської ради Донецької області у групі №4 “Барвінок” та №5 “Грайлики”. У дослідженні прийняли участь 20 дітей, з них 10 – контрольна і 10 – експериментальна група.

Мета констатувального етапу: виявлення початкового рівня сформованості у дітей старшого дошкільного віку моральних уявлень.

Завдання констатувального етапу:

1. Підбір діагностичних методик.
2. Розробка діагностичних завдань.
3. Проведення діагностичних завдань і аналіз результатів діагностики.

На основі аналізу літератури ми виділили такі показники сформованості моральних уявлень у дітей старшого дошкільного віку[33]:

- Правильно розуміє, називає та виявляє моральні якості і такі риси характеру: доброта, дружба, чуйність, справедливість, співчуття. Усвідомлює необхідність і доцільність виконання правил взаємодії під час спілкування, володіє різними формами і засобами спілкування.
- Усвідомлює відмінність між добром і злом, може пояснити свої вчинки, схвалити або засудити їх. Здатна до визначення різних емоційних станів та переживань однолітків і дорослих відповідно до способів вираження ними експресії (міміка, жести, поза, інтонації тощо).

- Проявляє чесність, щирість; не приховує від інших, що відчуває, коли поведилася (поводився) так чи інакше. Обізнана і дотримує правил культури поведінки в навколишньому середовищі; повагою ставиться до людей (проявляє любов і пошану до батьків, близьких людей), доброзичлива до інших.

З метою виявлення початкового рівня сформованості у дітей старшого дошкільного віку моральних уявлень на основі показників нами були виділені рівні які показані у таблиці 2.1:

Таблиця 2.1

**Рівень сформованості у дітей старшого дошкільного віку
моральних уявлень**

<p>Дитина розуміє та може пояснити такі моральні якості як доброта, дружба, чуйність, справедливість, співчуття. Володіє різними формами і засобами спілкування.</p> <p>Виявляє почуття поваги і прихильності до рідних і близьких. Усвідомлює відмінність між добром і злом. Проявляє чесність щирість не приховує того, що проявляє. Дитина висловлює вільне судження про зображеного персонажа, про його настрій. Дитина пізнає емоційні стани іншого.</p>	<p>Високий</p>
<p>Дитина не достатньо розуміє та не в повній мірі може пояснити такі моральні якості як доброта, дружба, чуйність, справедливість, співчуття.</p> <p>Майже не виявляє почуття поваги і прихильності до рідних і близьких. Не достатньо усвідомлює різницю між добром і злом. Не завжди проявляє чесність щирість, іноді приховує те, що відчуває. Дитині важко висловлювати свою думку про зображеного</p>	<p>Середній</p>

персонажа, про його настрій. Дитина тільки завдяки допомозі дорослого може пізнати емоційні стани іншого.	
Дитина не проявляє чуттєвого сприйняття, і емоційної чуйності або дуже слабо проявляє. Дитина не висловлює своє судження про зображеного персонажа, про його настрій. Дитина не пізнає емоційні стани іншого, не намагається передати своє ставлення в міміці і рухових імпрровізаціях; не проявляє інтерес до емоційно-чуттєвого стану іншої дитини.	Низький

На констатуючому етапі експерименту нами була проведена робота по вивченню рівня сформованості моральних якостей. Нами були підібрані і адаптовані діагностичні методики.

За першим показником було запропоновано провести опитування дітей “Що це таке?” , метою якого було визначення рівня сформованості моральних понять у дітей в старшій групі(див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Оцінка умінь дитини за результатами виконання завдання

Бали	Характеристика дій	Рівень
3	Діти мають уявлення про моральні якості, наводять приклади із життя.	високий
2	Діти не завжди мають уявлення про моральні якості, інколи наводять приклади із життя.	середній
1	Діти не мають уявлення про моральні якості.	низький

З метою визначення у дітей рівня сформованості моральних понять, всі відповіді фіксували у таблицю.

Таблиця 2.3.

Рівень сформованості моральних понять у дітей в експериментальній групі

Моральні якості/І П	Доброта	Дружба	Чуйність	Справедливість	Співчуття
Сафрон Ч.	Все добре, ніхто не б'ється.	Це коли людина дружить.	Не знаю	Не знаю	-
Ярослав Т.	Коли тебе не ображають	Коли з тобою дружать.	Коли ти кличеш когось і до тебе одразу приходять.	Коли все справедливо.	Не знаю
Богдан П.	Собака, друзі, мама	Це Женья	Не знаю	Погладити кішку	Я хочу дуже сильно на день народження собаку
Мирон Ю	Коли людина робить щось добре	Це означає що хтось з тобою дружить	Не знаю	Бетмен	Коли хтось хвалиться
Настя М.	Це характер	Товарищі	Не знаю	Це добре слово	Коли ображений і тобі

					допомагають
Юля Ж.	Добрі люди	Коли з тобою дружать	Підтримка	Не знаю	Коли комусь боляче, а ти допомагаєш
Ліза А.	Це пісня	Допомога	Коли допомагають	Коли все чесно	Коли когось жаліють
Максим А.	Турбота	Я і моя подруга	Не знаю	Коли мені і сестрі дали однакові цукерки	Не знаю
Микита О.	Вчинки дітей	Коли діляться цукеркою і іграшками	Допомога	Не знаю	Коли хтось розбив коліно і треба пожаліти
Настя Л.	Коли мені щось купляють	Коли є друг	-	-	-

З отриманих результатів можемо зробити висновок, що більшість дітей можуть пояснити такі якості як доброта, дружба. А при поясненні понять чуйність, справедливість, співчуття – мають деякі труднощі.

Таблиця 2.4.

Рівень сформованості моральних понять у дітей в контрольній групі

Моральні	Доброта	Дружба	Чуйність	Справедливість	Співчуття
----------	---------	--------	----------	----------------	-----------

якості/І П					
Женя К.	Не ображають людей і не дражнять.	Той хто дружить с людиною .	Не знаю.	Коли діляться.	Коли хочеш щось сказати, але не знаєш що
Костя М.	Квіти	Веселощі	Не знаю	Щось погане	Людина яка «дрожиться»
Соня К.	Ділитися цукерками, допомагає	Ділитися цукеркам и	Не знаю	-	-
Микита Р	Коли Дід Мороз приходить	Коли дружать	Коли мене кличуть.	Не знаю	Допомога
Варвара П.	Це вчинки	Коли граємо разом	Не знаю такого	Чесно	Не знаю
Софія У.	Коли не ображають	Не покинеш друга	-	Не знаю	Не знаю
Кирило З.	Коли мама не сердиться	Турбота про собаку	Той, хто добрий	Не знаю	Хтось плаче, а я заспокоюю
Катя Г.	Дружити	Коли весело	-	Коли діляться	Сумні очі
Уля Т.	Це кохання	Грати	Коли	Дружба	-

		разом	кішка мявчить,а я її глажу		
Рома Ю.	Коли батько трансформер а купив	Ділитися іграшкам и	Коли питають, а я відповіда ю	-	-

За результатами цієї таблиці, ми можемо побачити, що більшість дітей можуть пояснити такі якості як доброта та дружба, а чуйність, справедливість і співчуття занадто важкі для розуміння.

За результатами першого діагностичного завдання ми виявили рівень сформованості уявлень про моральні якості.

Таблиця 2.5.

**Рівень сформованості моральних понять у дітей за в
експериментальній групі**

Моральні якості/ПП	Доброта	Дружба	Чуйність	Справед ливість	Співчутт я	Підсумок
Сафрон Ч.	високий	середні й	низький	низький	низький	середній
Ярослав Т.	середній	середні й	низький	середній	низький	середній
Богдан П.	середній	середні й	низький	низький	низький	середній
Мирон Ю	високий	середні й	низький	низький	низький	середній
Настя М.	високий	низький	низький	низький	високий	середній
Юля Ж.	середній	середні	середній	низький	високий	середній

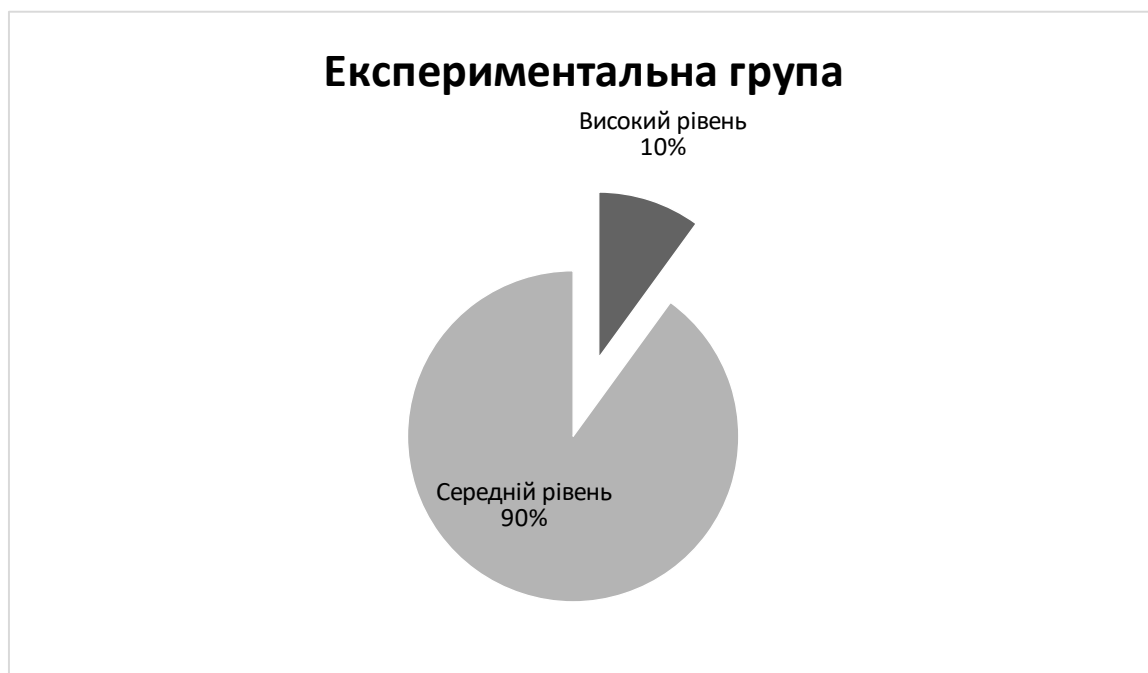
		й				
Ліза А.	низький	середні й	середній	високий	середній	середній
Максим А.	середній	середні й	низький	високий	низький	середній
Микита О.	високий	високий	середній	низький	високий	високий
Настя Л.	середній	середні й	низький	низький	низький	середній

Таблиця 2.6.

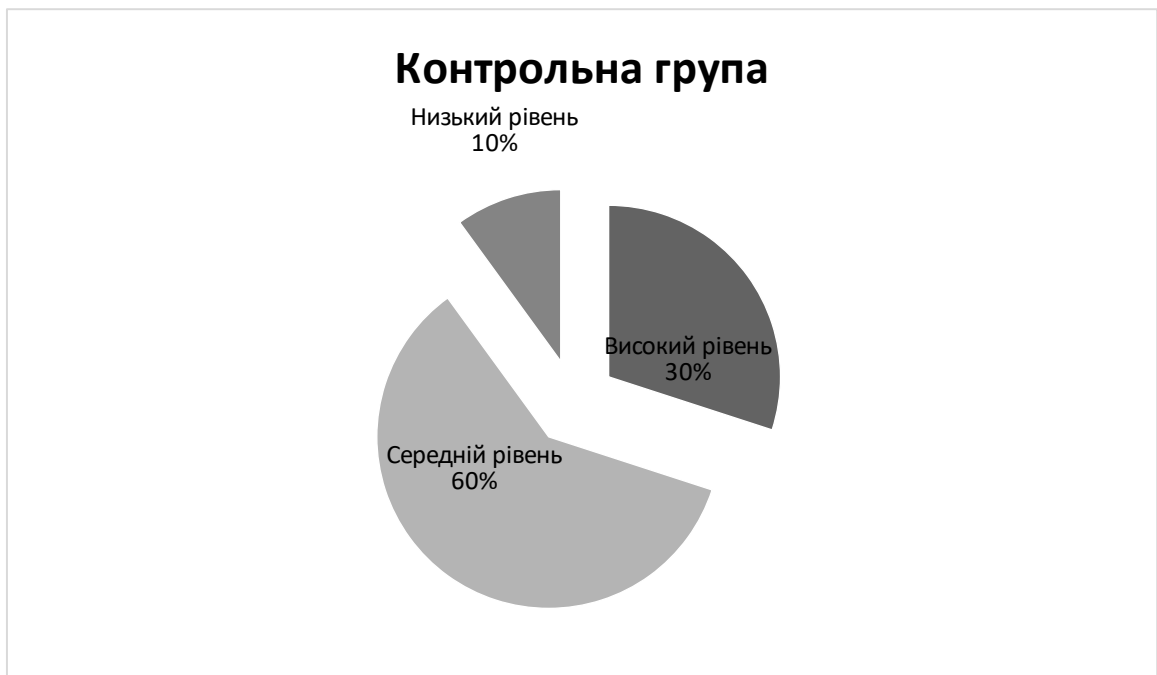
Рівень сформованості моральних понять у дітей в контрольній групі

Моральні якості/П	Доброта	Дружба	Чуйність	Справедливість	Співчуття	Підсумок
Женя К.	високий	високий	низький	середній	низький	високий
Костя М.	низький	низький	низький	низький	низький	низький
Соня К.	середній	середні й	низький	низький	низький	середній
Микита Р	низький	середні й	низький	низький	середній	середній
Варвара П.	високий	високий	низький	середній	низький	високий
Софія У.	високий	високий	низький	низький	низький	середній
Кирило З.	середній	високий	середній	низький	високий	високий

Катя Г.	середній	низький	низький	середній	низький	середній
Уля Т.	низький	середній	Низький	низький	низький	середній
Рома Ю.	низький	високий	середній	низький	низький	середній

Рис 2.1 Діаграма результатів констатувального етапу за рівнем сформованості моральних понять у старших дошкільників.

Рис 2.2. Діаграма результатів констатувального етапу за рівнем сформованості моральних понять у старших дошкільників.

Аналіз результатів дає змогу зрозуміти, що у деяких дітей недостатньо сформовані поняття про моральні якості. Експеримент показав превалювання середнього рівня.

За другим показником було запропоноване діагностичне завдання “Сюжетні картинки” (за М. В. Корепановою, Е.В. Харламповою). Мета - вивчення емоційного ставлення до моральних норм (див. Додаток А).

Щоб вивчити емоційне ставлення дитини до моральних норм однолітків, дошкільнику в індивідуальній формі пропонувалося розкласти картинки із зображенням позитивних і негативних вчинків дітей: з одного боку - хороші вчинки, а з іншого - негативні, пояснюючи при цьому, куди кладе кожну картинку і чому.

Таблиця 2.7

Оцінка умінь дитини за результатами виконання завдання “Сюжетні картинки”

Бали	Характеристика дій	Рівень
3	Дитина правильно свіввідносить малюнки, обгрунтовує свій вибір, проявляє адекватні емоції.	високий
2	Дитина правильно свіввідносить малюнки, обгрунтовує свій вибір, проявляє адекватні емоції, але виражені слабо.	середній
1	Дитина правильно розкладає малюнки, але не може обгрунтувати свої дії, емоційні реакції неадекватні.	низький
0	Дитина неправильно розкладає малюнки, емоційні реакції неадекватні.	

Таблиця 2.8.

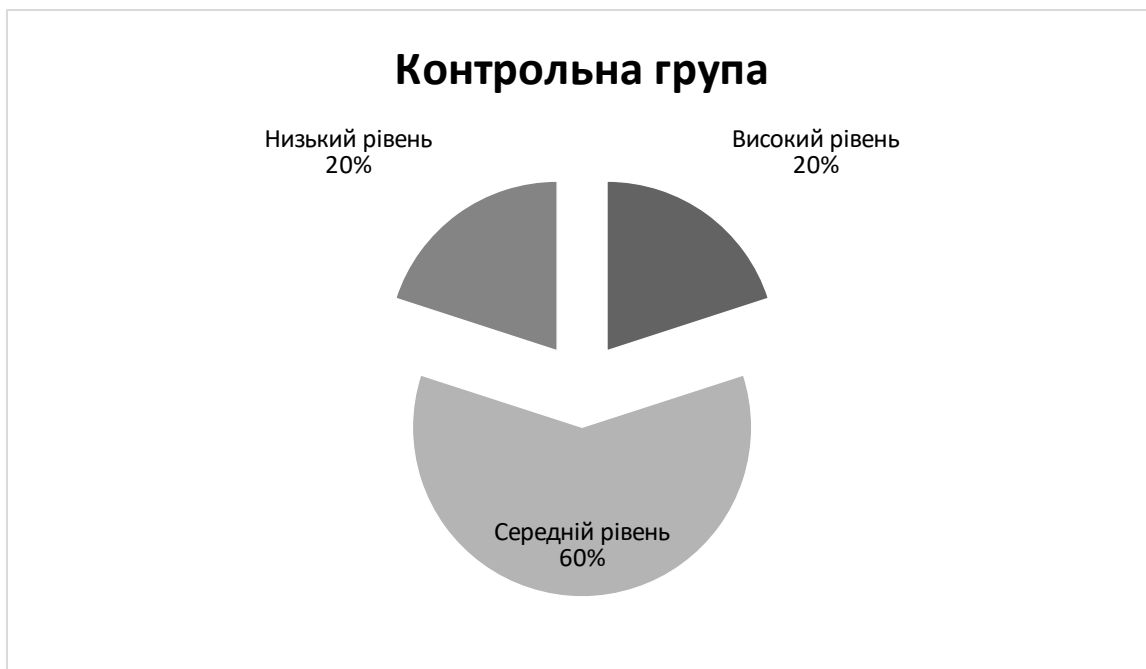
**Результати виконання завдання “Сюжетні картинки”
експериментальної та контрольної групи**

Експериментальна група		Контрольна група	
ІІІ	Рівень	ІІІ	Рівень
Сафрон Ч.	середній	Женя К.	середній
Ярослав Т.	середній	Костя М.	середній
Богдан П.	середній	Соня К.	середній
Мирон Ю	середній	Микита Р	високий
Настя М.	низький	Варвара П.	середній
Юля Ж.	середній	Софія У.	середній
Ліза А.	середній	Кирило З.	Низький
Максим А.	високий	Катя Г.	Високий
Микита О.	середній	Уля Т.	Низький
Настя Л.	середній	Рома Ю.	Середній

За результатами другого діагностичного завдання всі діти правильно розділили малюнки. Але деякі діти не змогли пояснити свої дії. Майже всі проявляли емоційну пасивність.

Рис 2.3. Діаграма результатів констатувального етапу за виконання завдання “Сюжетні картинки” експериментальної групи.

Рис 2.4. Діаграма результатів констатувального етапу за виконання завдання “Сюжетні картинки” контрольної групи.

Аналіз результатів показав, що всі діти добре розуміють хороші і погані вчинки. Але не всі можуть в повній мірі пояснити чому вони так вважають. Тому тут переважає середній рівень результатів у двох групах.

За третім показником було запропоноване діагностичне завдання “Незавершена розповідь” (за Урунтаєвою Г.) Метою якого було визначити готовність дитини до розуміння вчинків іншої людини, виявити вміння співпереживати та бути готовим прийти на допомогу (див. Додаток Б).

Таблиця 2.9

**Оцінка умінь дитини за результатами виконання завдання
“Незавершена розповідь”**

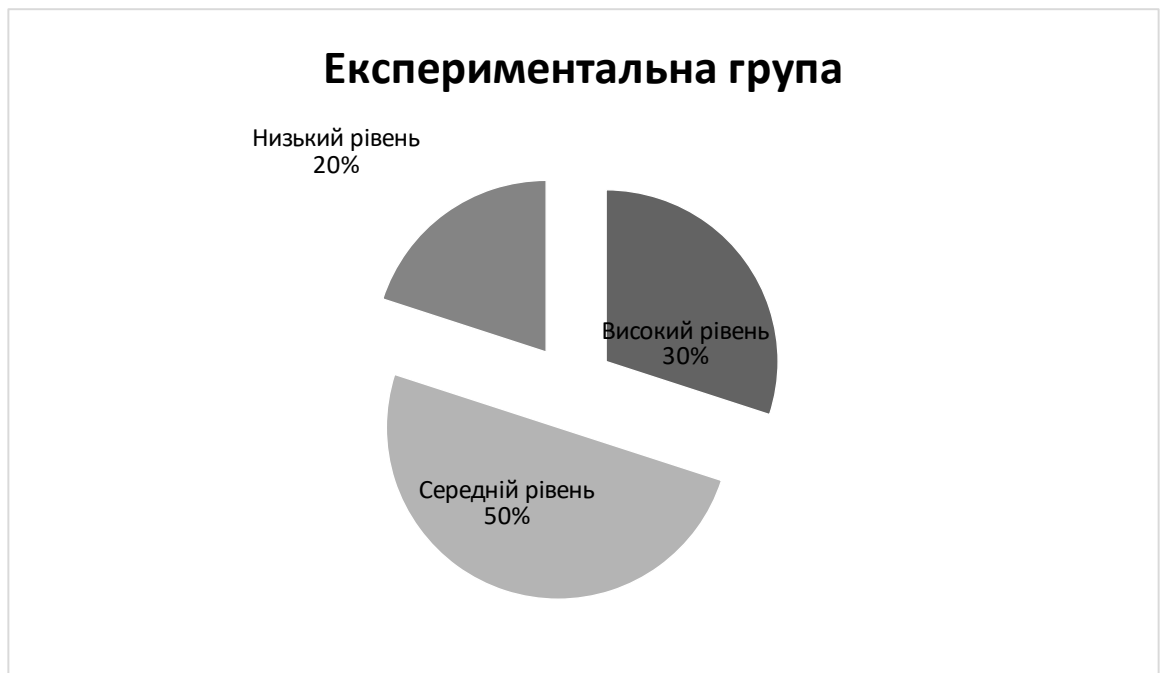
Бали	Характеристика дій	Рівень
3	Охоче допомагає, доброзичливо ставитися до однолітків, готовий поступитися товаришеві, піклується і чуйно ставиться до тварин, радіє за інших, проявляє співчуття, вміє визначити емоційний стан своїх однолітків	високий
2	Охоче допомагає, але іноді просить дорослих допомогти, до однолітків ставиться неоднозначно, виявляє почуття жадібності, піклується до тварин, але іноді намагається покласти відповідальність на дорослих, виявляє піклування без особливого бажання, розрізняють емоційний стан інших людей в залежності від ситуації.	середній
1	Не бачить необхідності допомагати, недоброзичливо ставиться до однолітків, відсутній прояв турботи до тварин, не може змиритися з тим, що хтось краще за нього, не звертає увагу на емоційний стан оточуючих.	низький

Таблиця 2.10 .

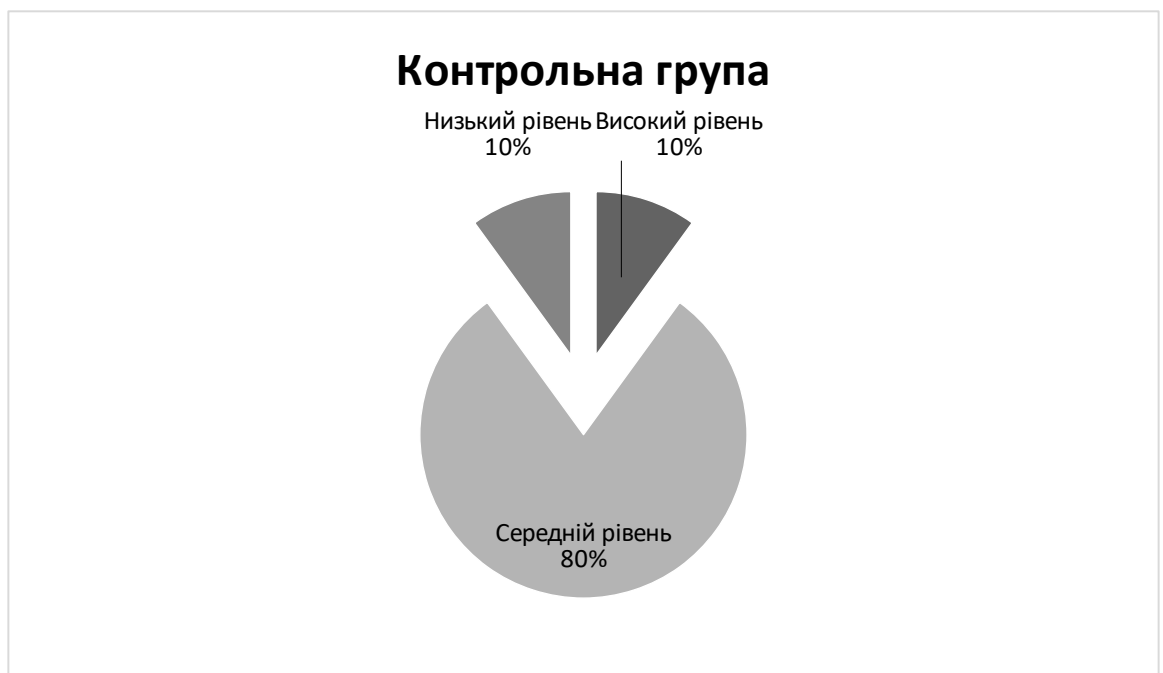
**Результати виконання завдання “Незавершена розповідь”
експериментальної та контрольної групи**

Експериментальна група		Контрольна група	
ІІІ	Рівень	ІІІ	Рівень
Сафрон Ч.	середній	Женя К.	середній
Ярослав Т.	Низький	Костя М.	середній
Богдан П.	високий	Соня К.	середній
Мирон Ю	середній	Микита Р	Низький
Настя М.	середній	Варвара П.	середній
Юля Ж.	високий	Софія У.	середній
Ліза А.	середній	Кирило З.	високий
Максим А.	Низький	Катя Г.	середній
Микита О.	середній	Уля Т.	середній
Настя Л.	високий	Рома Ю.	середній

Високий результат показали Богдан В., Юля Ж., Настя Л., Кирило В. В своїх відповідях вони показали своє доброзичливе ставлення до однолітків, готовність прийти на допомогу. Більшість інших респондентів здебільшого в своїх вчинках перекладають відповідальність на іншого, проявляють жадібність та у ситуаціях шукають вигоду для себе.

Рис 2.5. Діаграма результатів констатувального етапу за виконання завдання “Незакінчена розповідь” експериментальної групи.

Рис 2.6. Діаграма результатів констатувального етапу за виконання завдання “Незакінчена історія” контрольної групи.

За результатами третьої діагностичної методики можна дізнатися, що тільки у чотирьох дітей з двох груп високий рівень, у більшості - середній та

у трьох низький. Це свідчить про те, що не всі діти готові брати на себе відповідальність за свої вчинки.

Таблиця 2.11

Результати за дослідженнями сформованості моральних якостей

№	Ім'я дітей	Рівень сформованості			Підсумок
		“Що це таке?”	“Сюжетні картинки”	“Незавершена розповідь”	
1.	Сафрон Ч.	середній	середній	середній	середній
2.	Ярослав Т.	середній	середній	низький	середній
3.	Богдан П.	середній	середній	високий	середній
4.	Мирон Ю	середній	середній	середній	середній
5.	Настя М.	середній	низький	середній	середній
6.	Юля Ж.	середній	середній	високий	середній
7.	Ліза А.	середній	середній	середній	середній
8.	Максим А.	середній	високий	низький	середній
9.	Микита О.	високий	середній	середній	середній
10.	Настя Л.	середній	середній	високий	середній
11.	Женя К.	високий	середній	середній	середній
12.	Костя М.	низький	середній	середній	середній
13.	Соня К.	середній	середній	середній	середній
14.	Микита Р	середній	високий	низький	середній
15.	Варвара П.	високий	середній	середній	середній
16.	Софія У.	середній	середній	середній	середній
17.	Кирило З.	високий	низький	високий	середній
18.	Катя Г.	середній	високий	середній	середній
19.	Уля Т.	середній	низький	середній	середній
20.	Рома Ю.	середній	середній	середній	середній

Наведемо узагальнені дані рівня сформованості моральних уявлень дітей старшого дошкільного віку у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Узагальнені дані рівня сформованості моральних уявлень дітей старшого дошкільного віку

Група	Рівні	Високий	Середній	Низький
Експериментальна		0	100%	0
Контрольна		0	100%	0

Таким чином, орієнтуючись на отримані дані, ми визначили необхідні педагогічні умови, спрямовані на підвищення ефективності роботи з виховання моральних якостей у дітей в різних видах дитячої діяльності, а саме образотворча діяльність. Поліпшення предметно-розвивального середовища з урахуванням особливостей дітей старшого дошкільного віку; використання коміксів як нетрадиційний засіб виховання моральних якостей; використання пластилінографії при ознайомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання; робота з батьками на тему морального виховання дітей старшого дошкільного віку. Реалізація цих умов розкрита в наступному параграфі.

2.2. Експериментальна робота з вивчення педагогічних умов з виховання моральних якостей дітей старшого дошкільного віку

Результати констатувального етапу стали ґрунтом для розробки формульовального етапу. На другому етапі метою стала розробка комплексу занять з виховання моральних якостей в образотворчій діяльності.

На данному етапі нами була розроблена система з виховання моральних якостей дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності, також були створені педагогічні умови, які покращують процес виховання:

1. Поліпшення предметно-розвивального середовища з урахуванням особливостей дітей старшого дошкільного віку.
2. Використання коміксів як нетрадиційний засіб виховання моральних якостей.
3. Використання пластилінографії при ознайомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання.
4. Робота з батьками на тему морального виховання дітей старшого дошкільного віку;

Проаналізувавши парціальну програму “Скарбниця моралі” ми дійшли висновку, що освітнє середовище в ЗДО потребує вдосконалення у зв’язку з віковими індивідуальностями дітей.

Нами було покращено предметно-розвивальне середовище відповідно до програми. Предметно-розвивальне середовище включало в себе покращення куточку з морального виховання у групі.

До куточку морального виховання ми додали наступне:

-загадки, вірші, художню літературу на тему морального виховання, дидактичну гру “Добрий/поганий вчинок”, папір та олівці.

Також нами були розроблені консультації для вихователів на тему морального виховання в образотворчій діяльності, а саме: “Розвиток естетичного смаку”, “Виховання моральних якостей засобом образотворчого мистецтва”.

Для батьків нами були розробили буклети та пам’ятки на тему морального виховання в образотворчій діяльності.

В рамках нашої роботи було створено авторський зошит “Пригоди Вухастика” в основі якого лежить використання коміксів як засобу виховання моральних якостей(див. Додаток В). Дана розробка містить в собі 4 заняття по 25-30 хвилин. Завдання розроблені відповідно до Базового компонента дошкільної освіти. Метою цих завдань є виховання моральних якостей дітей дошкільного віку. Спочатку ми знайомимо дітей з поняттям “комікс”, історією створення коміксів, їх структурою, обговорюємо процес

створення. Наша робота була організована таким чином: з дітьми проводилося заняття на тему морального виховання, наприклад “Що таке доброта?”, потім родавалися зошити з поділеними на частини аркушами. Дітям було важко починати свій власний комікс, тому їм пропонувалася ситуація яка містить проблему. На першому кадрі розміщувався персонаж із проблемою, а на останньому - із її рішенням. Наприклад, спочатку намальований заєць у ситуації, коли його образив їжачок, а в кінці вже щасливий зайчик. Кожний комікс був складніший від попереднього, тому що давалося більша кількість порожніх клітинок.

Більшість дітей спочатку боялося щось малювати, тому що не знали як, для цього ми робили вправу “Каракулі”. Дуже цікавим для дітей було те, що одну й ту саму ситуацію можна було вирішити декількома способами. На далі кожна дитина вже з легкістю створювала свій комікс. Таким чином, завдяки малюванню коміксів формувалася адекватна самооцінка, виховувалась впевненість у собі, розвивалися творчі здібності.

На думку В. Грузалова “...навчати дітей малювати комікси було б непогано. Адже щоб створити його, дитина повинна навчитися вичленяти деякі вузлові точки схем образу, події, явища, а значить, неминуче відточуватиме можливості своєї психіки: процеси уяви, аналізу, узагальнення, що надзвичайно важливо” [29, с.32].

Пластлінографія є одним з видів образотворчого мистецтва. Значенням занять з образотворчого мистецтва для морального виховання є те, що в процесі виховується спостережливість, самостійність, взіємодопомога, наполегливість.

Також нами був розроблений комплекс занять, метою якого було виховання моральних якостей засобом пластлінографії.

Заняття будувалися з урахуванням вікових і психологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку, в зв'язку з цим враховувався межа продуктивності і концентрації уваги, встановлений в рамках 20 – 25 хвилин на певний вид діяльності. Тому кожне заняття всередині циклу

побудовано на різноманітності і органічній змінюваності видів діяльності.

Основною була схема:

1. виховна бесіда;
2. змодельована ігрова ситуація;
3. творча діяльність.

При складанні плану занять застосовувався творчий підхід, спрямований на стимулювання інтересу дітей, їх пізнавальної та творчої активності. Обов'язковим для кожного уроку був етап закріплення отриманих знань.

Етапи при проведенні занять шикувалися на основі наступної моделі:

1. читання відібраної до заняття літератури, імітаційне моделювання життєвої ситуації по заявленій темі, бесіда;
2. виявлення і формулювання теми заняття, основної ідеї, аналізування літературних героїв з морально-моральної позиції;
3. усні характеристики та оцінки дітей розбираються вчинкам героїв;
4. творча діяльність: вибір сюжету на основі розібраного оповідання (казки), ігрової ситуації, образотворча діяльність;
5. Аналіз дитячих творів, закріплює бесіда, підведення підсумків.

Важливою особливістю було завершення кожного з етапів роботи динамічною паузою, що дозволяло дітям проявити фізичну активність, розім'ятися, змінити позу.

Для розвитку особистісних якостей дітей використовувався метод арт-терапії, виражений в терапевтичних властивостях образотворчої діяльності, що дозволяло знижувати емоційне напруження і створювало творчу робочу атмосферу. Арт-терапія дозволила дітям найкращим чином засвоїти, відобразити і закріпити моральні ідеали, що розглядаються в ході заняття.

Також для кращого засвоєння матеріалу і різноманітності творчої діяльності в рамках занять використовувалася пластилінографія. Через форми і колір діти вчилися відчувати навколишній світ, закріплювати

вивчені поняття і висловлювати їх в пластичній формі. Творчі завдання дозволяли дітям дбайливо ставитися до навколишнього світу, цінувати його крихкість і красу.

При підборі літератури головним критерієм служили моральні еталони, що відображаються творами. Було вирішено керуватися базовими моральними цінностями, зрозумілими і доступними для дошкільнят, такими, як: добросердя, любов до праці, навколишнього світу, шанобливе і ввічливе ставлення до інших людей, завзятість і вміння дружити. Перед творчою діяльністю з дітьми обговорювалася обрана до заняття казка або розповідь, розбиралася поведінка героїв, акцентувалися їх моральні вчинки. Для розвитку навички порівняльного аналізу відбиралися твори, що містять негативні приклади в поведінці героїв

З дітьми експериментальної групи була проведена робота порозробленому плану (див. таблиця 2.13).

Таблиця 2.13.

Тематичний план роботи

№	Тема	Програмний зміст	План роботи
1.	Вічливі слова	Закріпити знання дітей про вічливі слова, розвивати вміння використовувати вічливі слова в потрібний час, виховувати моральні якості, формувати вміння адекватно реагувати на різні життєві ситуації.	Читання оповіді В. Сухомлинський “Скажи людині: “Доброго дня”” Бесіда за твором. Робота з пластиліном. Програвання життєвої ситуації.
2.	Зростаємо чемними	Продовжувати розвивати у дітей почуття доброти, формувати уявлення дітей про морально-етичні норми	Читання вірша В.Могильницька “Бабусина радість.” Бесіда за твором.

		поведінки, виховувати шанобливе ставлення до дорослих.	Робота з пластиліном. Програвання життєвої ситуації.
3.	Добрі справи	Поглибити уявлення дітей про добро, розвивати вміння відрізняти гарні вчинки від поганих, виховувати бажання робити добрі справи, формувати доброзичливого ставлення до дорослих та однолітків.	Читання вірша М. Пригара “Казка про Катрю” Бесіда за твором. Робота з пластиліном. Програвання життєвої ситуації.
4.	Який я?	Продовжувати розвивати почуття доброти, виховувати у дітей бажання бути доброзичливими, розвивати критичність до своїх вчинків, формувати бажання бути приємними людьми.	Читання оповідання В. Сухомлинський “Як Микола став хоробрим” Бесіда за твором. Робота з пластиліном. Програвання життєвої ситуації.

На першому занятті “Ввічливі слова” метою було закріплення знань дітей про вічливі слова. Попередня робота: загадки про добрі вчинки, розгляд сюжетних ілюстрацій, бесіда про вічливі слова.

В основній частині заняття була прочитана оповідь В. Сухомлинського “Скажи людині: “Доброго дня””. Дітям пропонували відповісти на такі питання “Навіщо нам вітатися із людьми?”, “Що відчув хлопчик після того як привітався з бабусею?” та ін. На питання Настя Л. відповіла “щоб бути чемними” та “радість”, Сафрон Ч. сказав “щоб бути привітним” та “щастя”, Ліза А. припустила, що вітаються тільки добрі люди.

На наступному етапі дітям запропонували виготовити поробку за одним з видів пластилінографії – прямою, за темою заняття.

У кінці були підведені підсумки, влаштована виставка дитячих робіт.

Друге заняття “Зростаємо чемними” ставило перед собою мету продовжувати розвивати у дітей старшого дошкільного віку почуття доброти. Попередня робота: розгляд сюжетних ілюстрацій. На першому етапі була використана бесіда за віршем В. Могильницької “Бабусина радість” в ході якої діти відповідали на питання. Мирон Ю. сказав, що бабусі потрібно допомагати, тому що вона вже старенька, Ярослав Т. сказав, що він теж бабусина радість, а Микита О. засумував, тому що в нього немає бабусі.

На наступному етапі ми використовували один із видів пластилінографії – модульна пластилінографія. Перед цим була проведена бесіда, щодо правильної роботи використання пластиліна.

У заключному етапі були підведені підсумки, влаштована виставка дитячих робіт.

На третьому занятті “Добрі справи” метою було поставлено поглиблення уявлення дітей про добро. Попередня робота: розгляд сюжетних ілюстрацій. На першому етапі була проведена бесіда за віршованим твором М. Пригара “Казка про Катрю”. Була проведена бесіда за твором, після якої діти надавали свої варіанти бачення ситуації. Юля Ж. сказала, що Катруся була дуже розпещена і неслухняна, Настя М. відповіла, що потрібно слухатися старших та допомагати їм, Богдан П. вважає, що їй необхідно постояти в кутку.

Наступним етапом в нашому занятті було створення поробки за допомогою техніки контурна пластилінографія на тему заняття.

На останньому етапі нами була проведена підсумкова робота.

Нами було проведене четверте заняття на тему “Який я?” з метою розвивати почуття доброти. На початку заняття нами була запропонована бесіда за твором В. Сухомлинського “Як Микола став хоробрим” під час обговорення діти надавали свої варіанти відповідей. Сафрон Ч. відповів, що

він чемний, коли є настрій, Настя Л. сказала, що вона хоробра. Юля Ж. та Максим А. відповіли, що вони трохи боязливі.

Далі нами було запропоновано дітям зробити поробку за допомогою модульної пластилінографії.

У кінці були підведені підсумки, влаштована виставка дитячих робіт.

На формувальному етапі нами були реалізовані педагогічні умови виховання моральних якостей дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності. Був розроблений комплекс занять з пластилінографії, створений авторський зошит зошит в основі якого лежить використання коміксів як засобу виховання моральних якостей, покращено предметно-розвивальне середовище у групі, проведена робота за батьками.

Виходячи з підсумків виконаної роботи, були отримані наступні висновки:

1. завдяки пізнавальному характеру занять діти не тільки дізналися нові для себе казки, а й навчалися найважливішим моральним цінностям, вчилися оцінювати і розрізняти моральні вчинки;

2. у дошкільників зріс активний словниковий запас, оформився правильний термінологічний апарат: при оцінюванні того чи іншого вчинку героя діти правильно використовували нові терміни;

3. творча атмосфера занять сприяла образотворчому вираженню отриманих знань, кращому засвоєнню інформації, зростанню розуміння і усвідомлення моральних цінностей. В ході всього виховного процесу піднімалися і закріплювалися моральні цінності: вихователі намагалися на прогулянках, при обговоренні життєвих ситуацій, в ході як вільних, так і змодельованих ігор висловлювати своє особисте ставлення до вчинків, моральним нормам і цінностям, показуючи дітям приклад і закріплюючи в їх свідомості отримані в ході циклу занять уявлення. Батьки також були включені в процес виховної діяльності: на батьківських зборах вихователями був розказаний план занять з виховання у дітей моральних орієнтирів, що

викликало живий відгук у батьків. Багато читали дітям на ніч казки та оповідання, пояснювали правила поведінки;

4. для морального виховання дітей цикл занять довів свою ефективність, в тому числі завдяки різноманітності виховної діяльності, наявності виховних ігор, творчих завдань, апелюванню до яскравих і наочним образам.

5. синтез особистого досвіду дітей з правильно вибудованим навчальним процесом, підібраними вправами, сприяв найкращому вихованню моральних ідеалів в групі дошкільнят, закріпленню еталонів моральності і використанню їх в життєвих ситуаціях.

2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи

Контрольний етап бере за мету дослідити динаміку виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності.

Покажемо наочно результати контрольних зрізів, що показують позитивні дані, а саме покращення рівня моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку через впровадження педагогічних умов.

Нами повторно були використані діагностики рівня сформованості моральних уявлень у старших дошкільників.

На контрольному етапі ми провели опитування дітей, метою якого було визначення рівня сформованості моральних понять після впровадження педагогічних умов.

Відповіді дітей старшого дошкільного віку фіксували у таблиці для того, щоб простежити рівень сформованості моральних понять.

Таблиця 2.14.

**Рівень сформованості моральних понять у дітей в
експериментальній групі**

Моральні якості/ ІІІ	Доброта	Дружба	Чуйність	Справедливість	Співчуття
Сафрон Ч.	Ніхто не свариться	Це коли людина дружить.	Дарувати посмішки людям	Не дати коту з'їсти папугу	Коли зайєць їжаку співчував.
Ярослав Т.	Коли тебе не ображають	Коли з тобою дружать.	Коли ти кличеш когось і до тебе одразу приходять.	Коли все справедливо.	Допомагат и тваринам на вулиці.
Богдан П.	Коли допомагаєш	Наша дружба з Женею	Допомагати друзям	Коли однакова кількість цукерок	Годувати собаку
Мирон Ю	Коли людина робить щось добре	Це означає, що хтось з тобою дружить	Не знаю	Бетмен	Подаруват и мамусі шоколадк у
Настя М.	Як Микола рятував пташеня	Товарищі	Не бути як Катруся	Це добре слово	Коли ображени й і тобі допомага ють
Юля Ж.	Добрі люди	Коли з тобою дружать	Підтримка	Не знаю	Коли комусь боляче, а ти допомагає ш
Ліза А.	Добрі вчинки	Допомога товарише ві	Коли допомагають	Бути благородним	Коли когось жаліють
Максим А.	Турбота	Я і моя подруга	Допомогти сестрі, коли треба зібрати іграшки	Коли мені і сестрі дали однакові цукерки	Обійняти маму, коли вона сумує
Микита	Вчинки	Коли	Допомога	Не знаю	Коли

О.	дітей	діляться цукеркою і іграшкам и	близьким		хтось розбив коліно і треба пожаліти
Настя Л.	Коли мені щось купляють	Як їжачок і заєць	Дати котику поїсти	Бути вихованим	Поділитися з другом іграшкою

Таблиця 2.15.

Рівень сформованості моральних понять у дітей в контрольній групі

Моральні якості /П	Доброта	Дружба	Чуйність	Справедливість	Співчуття
Женя К.	Не ображають людей і не дразнять.	Ходити до Софії у гості.	Коли фіксики допомагають одне одному.	Врятувати світ від інопланетян	Переживати
Костя М.	Гарні вчинки	Мій брат мій друг	Допомогти бабусі.	Получити подарунок від Діда Мороза	Погладити кішку
Соня К.	Ділитися цукерками, допомагає	Ділитися цукерками	Ділитися шоколадками	Коли добро перемагає зло	Шкода Колобка
Микита Р	Допомога мамі	Грати разом	Коли мене кличуть	Коли не брешуть	Обійми

Варвара П.	Покатати батька на гойдалці	Коли граємо разом	Не знаю	Чесно	Коли програю у футбол
Софія У.	Коли не ображають	Не покинеш друга	Нагодувати собаку, коли вона голодна	Захищати територію	Шкода зайця у якого зруйнувала ся хатинка
Кирило З.	Дарувати бабусі квіти	Дарити подарунки	Той, хто добрий	Получати чесно гроші	Не знаю
Катя Г.	Дружити	Моя подруга Марина	Відповісти на питання вихователя	Коли діляться	Коли кішка забирає їжу у песика
Уля Т.	Ремонтувати з дідусем велосипед	Грати разом	Відкрити матері двері	Бути вірним	Не знаю
Рома Ю.	Добрі привітання	Могу поділитися чимось та допомогти другу	Зробити годівничку для пташок	Не знаю	Любов

Таблиця 2.16.

Рівень сформованості моральних понять у дітей в експериментальній групі

Моральні якості/П	Доброта	Дружба	Чуйність	Справедливість	Співчуття	Підсумок
Сафрон Ч.	середній	високий	високий	середній	високий	Високий
Ярослав Т.	високий	високий	середній	середній	високий	Високий
Богдан П.	високий	високий	високий	високий	середній	Високий
Мирон Ю.	високий	середній	середній	низький	високий	Середній
Настя М.	високий	високий	середній	низький	високий	Високий
Юля Ж.	середній	середній	середній	низький	високий	Середній
Ліза А.	високий	високий	високий	середній	високий	Високий
Максим А.	середній	середній	високий	високий	високий	Високий
Микита О.	середній	високий	високий	низький	високий	Середній
Настя Л.	середній	високий	середній	середній	високий	Середній

Аналізуючи результати опитування можна дійти висновку, що в експериментальній групі рівень сформованості моральних понять у дітей значно виріс. Більшість дітей можуть пояснити такі якості як справедливність, співчуття та чуйність. При поясненні таких якостей як доброта, дружба,

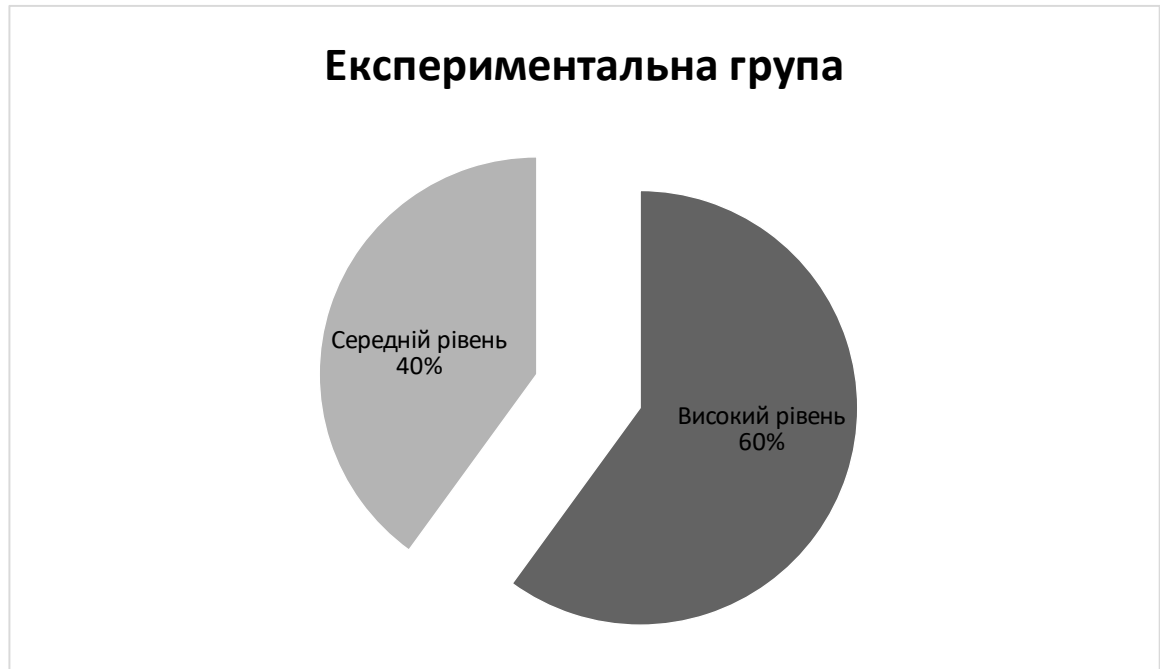
чуйність діти старшого дошкільного віку наводять як приклад героїв з казок та оповідань чи героїв коміксів, що доводить успішність педагогічних умов: використанн коміксів як нетрадиційний засіб виховання моральних якостей; використання пластилінографії при ознайомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання.

Таблиця 2.17.

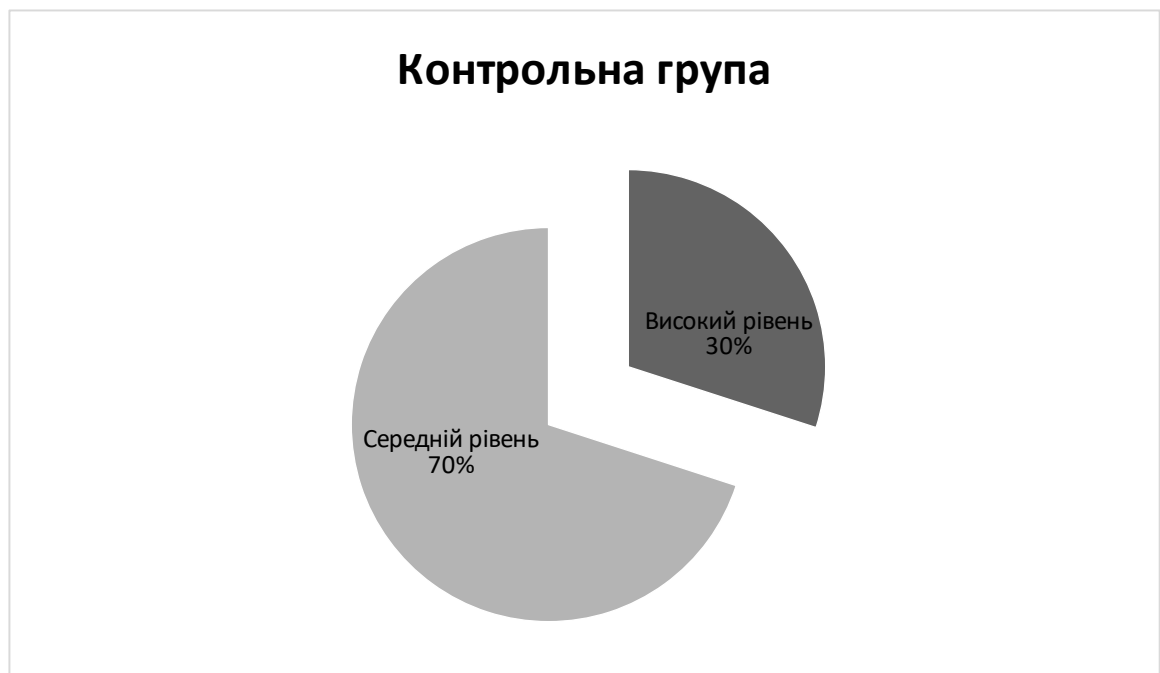
Рівень сформованості моральних понять у дітей в контрольній групі

Моральні якості/ПП	Доброта	Дружба	Чуйність	Справедливість	Співчуття	Підсумок
Женя К.	високий	високий	високий	низький	середній	Високий
Костя М.	середній	високий	високий	середній	низький	Середній
Соня К.	середній	високий	середній	високий	середній	Середній
Микита Р	високий	високий	низький	середній	середній	Середній
Варвара П.	середній	високий	низький	середній	низький	середній
Софія У.	високий	високий	високий	низький	високий	Високий
Кирило З.	середній	високий	середній	високий	низький	Середній
Катя Г.	середній	високий	низький	середній	середній	Середній
Уля Т.	високий	високий	високий	високий	низький	Високий
Рома Ю.	високий	високий	високий	низький	низький	Середній

За результатами ми бачимо, що більшість дітей може дати визначення таким якостям як чуйність, справедливість, співчуття. Але пояснюючі ці слова, діти спираються на свій життєвий досвід, на ситуації із життя і майже не використовують прикладів із літератури.

Рис 2.7. Діаграма результатів контрольного етапу за рівнем сформованості моральних понять у старших дошкільників.

Рис 2.8. Діаграма результатів контрольного етапу за рівнем сформованості моральних понять у старших дошкільників.

Аналіз результатів дає змогу зрозуміти, що рівень сформованості моральних якостей значно виріс. Більшість дітей дає визначення таким якостям як чуйність, справедливість, співчуття, доброта, дружба. У експериментальній групі превалює високий рівень сформованості понять про моральні якості, у контрольній – середній рівень.

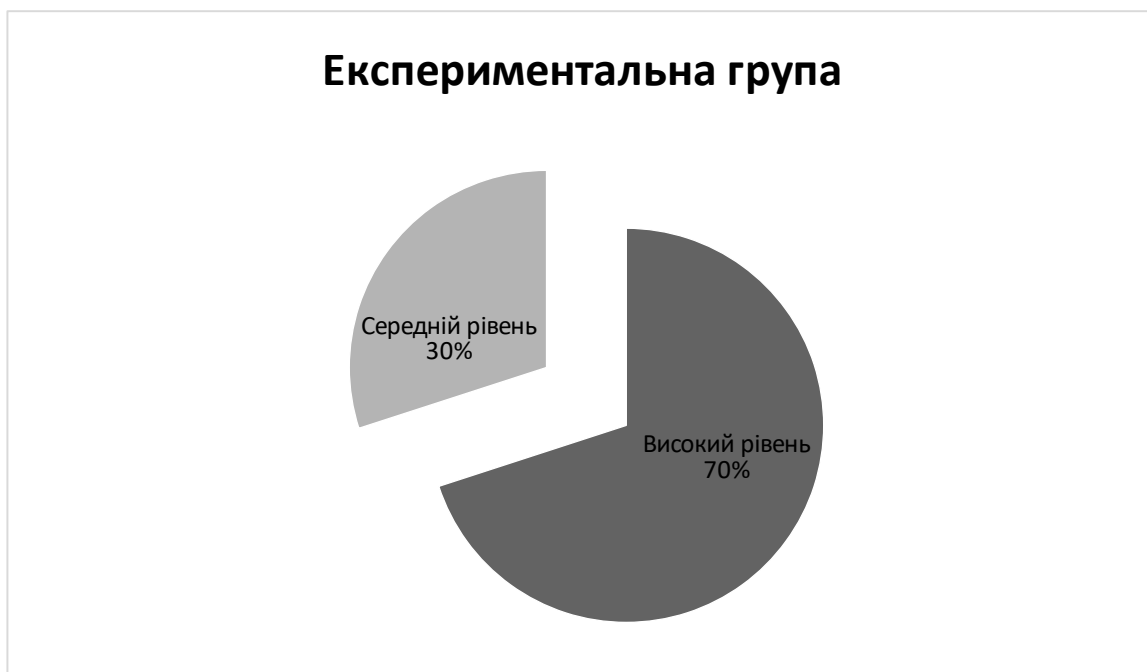
Відстежимо результати дослідження за методикою “Сюжетні картинки”(див табл. 2.18).

Таблиця 2.18.

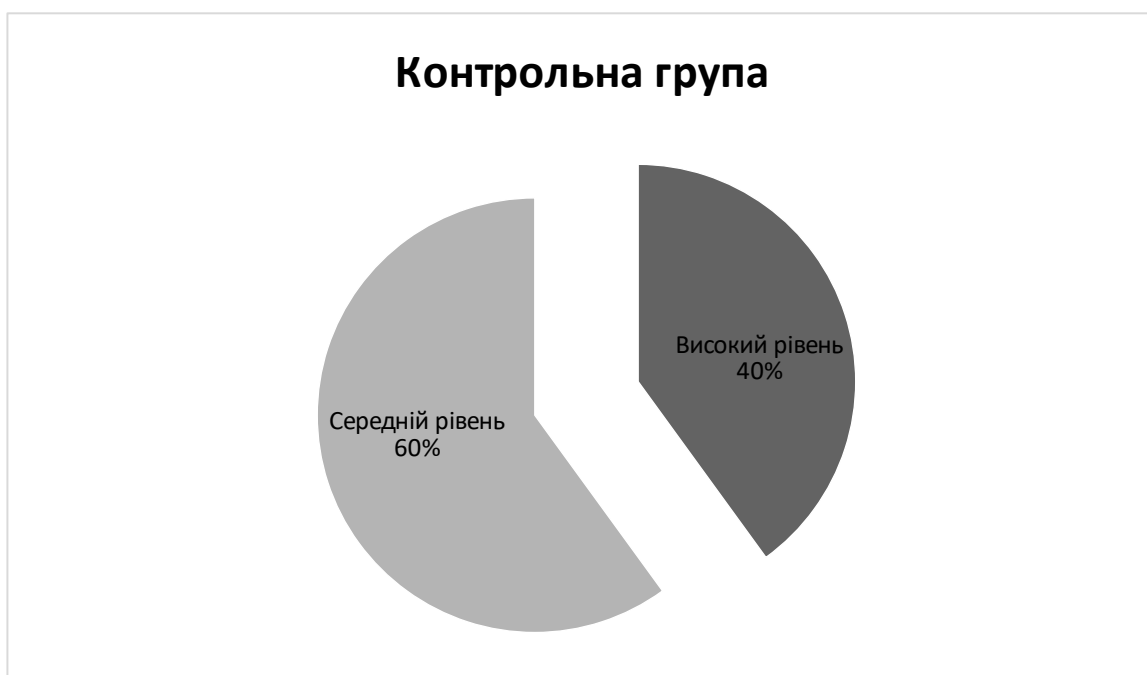
**Результати виконання завдання “Сюжетні картинки”
експериментальної та контрольної групи**

Експериментальна група		Контрольна група	
ІІІ	Рівень	ІІІ	Рівень
Сафрон Ч.	високий	Женя К.	Середній
Ярослав Т.	високий	Костя М.	Високий
Богдан П.	високий	Соня К.	середній
Мирон Ю	високий	Микита Р	високий
Настя М.	середній	Варвара П.	Середній
Юля Ж.	середній	Софія У.	Високий
Ліза А.	середній	Кирило З.	Середній
Максим А.	високий	Катя Г.	Високий
Микита О.	високий	Уля Т.	середній
Настя Л.	високий	Рома Ю.	середній

За результатами другого діагностичного завдання діти правильно розділили малюнки та пояснили свої дії. Тільки у деяких дітей (Ліза А, Настя М, Юля Ж., Женя К, Соня К., Варвара П, Кирило С, Уля Т, Рома Ю.), превалює середній рівень, через те що вони не змогли повно та докладно пояснити свої дії.

Рис 2.9. Діаграма результатів за виконання завдання “Сюжетні картинки” експериментальної групи

Рис 2.10. Діаграма результатів за виконання завдання “Сюжетні картинки” контрольної групи.

Аналіз результатів показав, що в експериментальній та контрольній групі немає низького рівня. Всі діти добре розуміють добрі і погані вчинки, але не всі в повній мірі можуть пояснити чому вони так вважають. У

експериментальній групі превелює високий рівень, у контрольній – середній рівень.

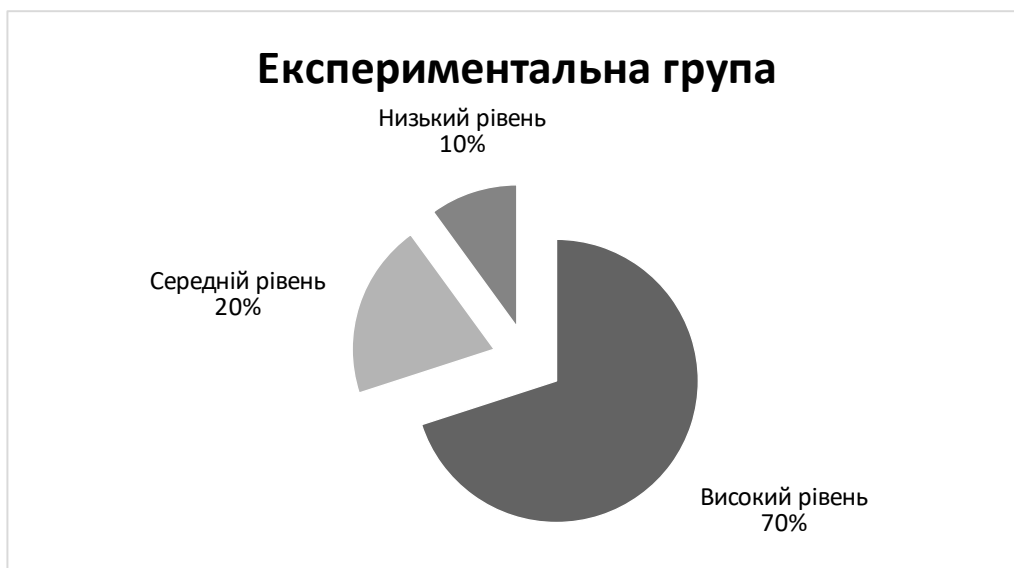
Розглянемо результати дослідження за методикою «Незавершена розповідь».

Таблиця 2.19.

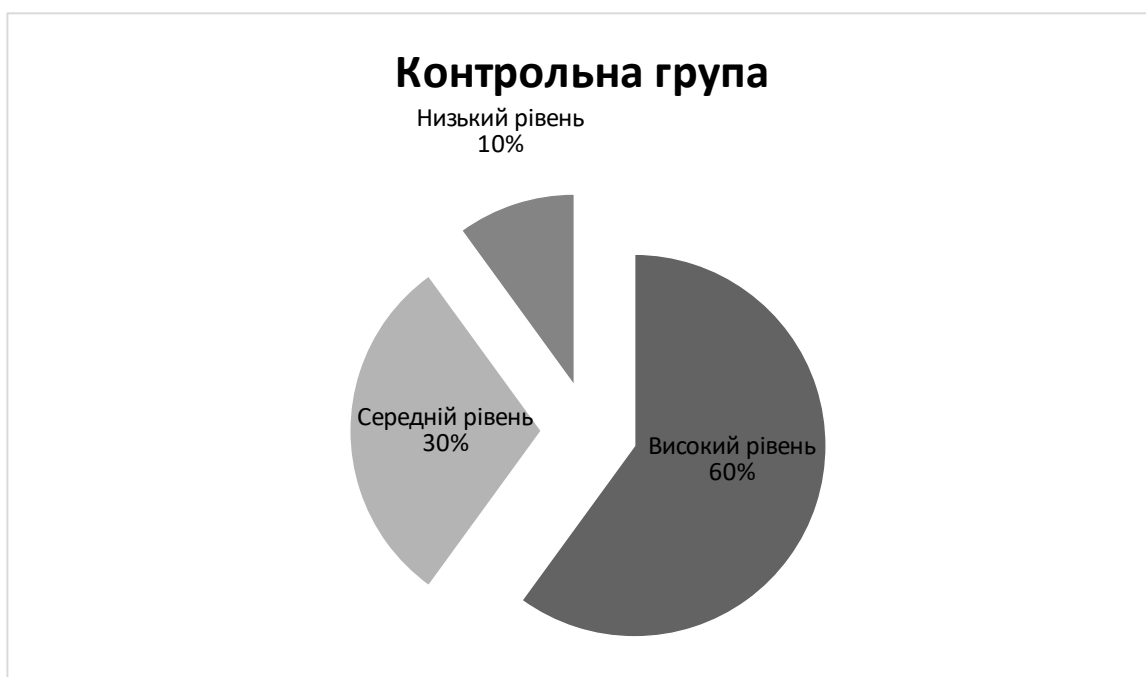
**Результати виконання завдання “Незавершена розповідь”
експериментальної та контрольної групи**

Експериментальна група		Контрольна група	
ІІІ	Рівень	ІІІ	Рівень
Сафрон Ч.	високий	Женя К.	Середній
Ярослав Т.	високий	Костя М.	Високий
Богдан П.	високий	Соня К.	Середній
Мирон Ю	середній	Микита Р	низький
Настя М.	Середній	Варвара П.	Високий
Юля Ж.	Високий	Софія У.	Високий
Ліза А.	середній	Кирило З.	Високий
Максим А.	низький	Катя Г.	Високий
Микита О.	високий	Уля Т.	Високий
Настя Л.	високий	Рома Ю.	Середній

Аналізуючи дані з таблиці, ми можемо побачити, що більшість дітей показують своє доброзичливе ставлення до однолітків, готові прийти на допомогу. Тільки деякі респонденти показали низький рівень (Максими А., Микита Р.).

Рис 2.11 Діаграма результатів за виконання завдання “Незакінчена розповідь” експериментальної групи.

Рис 2.12 Діаграма результатів за виконання завдання “Незакінчена історія” контрольної групи.

Аналіз результатів показав, що більшість дітей охоче допомагає, доброзичливо ставиться до однолітків, проявляє такі моральні якості як чуйність, доброта, співчуття. Тільки дві дитини не бачать необхідності

допомагати, не реагує на емоційний стан оточуючих та не беруть відповідальності за свої вчинки.

Таблиця 2.20.

Результати за дослідженнями сформованості моральних якостей

№	Ім'я дітей	Рівень сформованості			Підсумок
		“Що це таке?”	“Сюжетні картинки”	“Незавершена розповідь”	
1.	Сафрон Ч.	Високий	Високий	Високий	Високий
2.	Ярослав Т.	Високий	Високий	Високий	Високий
3.	Богдан П.	Високий	Високий	Високий	Високий
4.	Мирон Ю	Середній	Високий	Середній	Середній
5.	Настя М.	Високий	Середній	Середній	Середній
6.	Юля Ж.	Середній	Середній	Високий	Середній
7.	Ліза А.	Високий	Середній	Середній	Середній
8.	Максим А.	Високий	Високий	Низький	Середній
9.	Микита О.	Середній	Високий	Високий	Високий
10.	Настя Л.	Середній	Високий	Високий	Високий
11.	Женя К.	Високий	Середній	Середній	Середній
12.	Костя М.	Середній	Високий	Високий	Високий
13.	Соня К.	Середній	Середній	Середній	Середній
14.	Микита Р	Середній	Високий	Низький	Середній
15.	Варвара П.	середній	Середній	Високий	Середній
16.	Софія У.	Високий	Високий	Високий	Високий
17.	Кирило З.	Середній	Середній	Високий	Середній
18.	Катя Г.	Середній	Високий	Високий	Високий
19.	Уля Т.	Високий	Середній	Високий	Високий
20.	Рома Ю.	Середній	Середній	Середній	Середній

Наведемо узагальнені данні рівня сформованості моральних уявлень дітей старшого дошкільного віку у таблиці 2.21

Таблиця 2.21.

Узагальнені дані рівня сформованості моральних уявлень дітей старшого дошкільного віку

Група	Рівні	Високий	Середній	Низький
Експериментальна		50%	50%	0
Контрольна		40%	60%	0

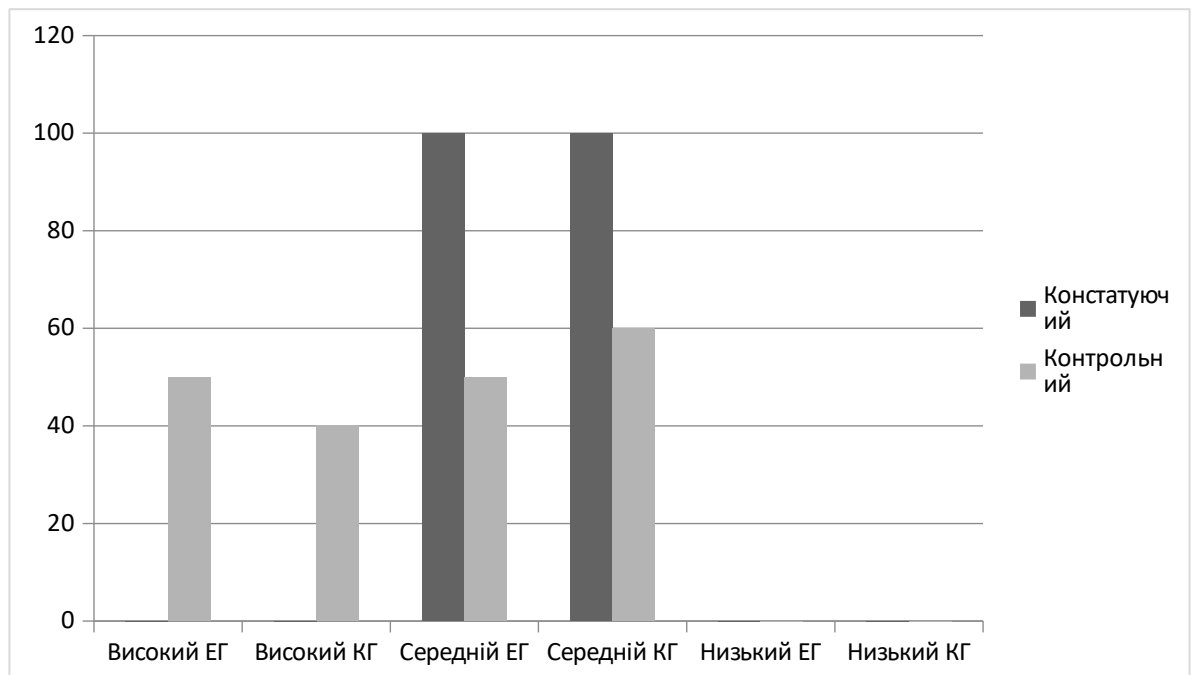
Порівняємо результати отримані на констатувальному та контрольному етапі.

Таблиця 2.22.

Порівняння результатів констатувального та контрольного експерименту

Рівні	Групи	Констатуючий	Контрольний
Високий	Експериментальна	0%	50%
	Контрольна	0%	40%
Середній	Експериментальна	100%	50%
	Контрольна	100%	60%
Низький	Експериментальна	0%	0%
	Контрольна	0%	0%

Результати констатувального та контрольного експерименту представлені на рисунку 2.13.

Рис. 2.13 Сформованість моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку

Таким чином, підводячи до логічного підсумку все вищесказане, можна зробити висновок, що методи педагогічної діагностики дозволяють виявити сформованість моральних показників у дітей, виявити переваги і недоліки у кожної дитини.

До низького рівня на констатувальному та контрольному етапі віднесено 0% дітей як з експериментальної так і з контрольної групи. На контрольному етапі середній рівень експериментальної групи зменшився на 50%, а контрольної групи на 40%. Порівняно з констатувальним етапом на контрольному етапі рівень сформованості моральних якостей значно виріс: експериментальна група – 50%, контрольна – 40%.

Результат експерименту переконливо показує, що, респонденти досліджуваної дошкільної групи виразно поділяються на два рівні на основі кількісної характеристики моральних показників:

а) високий рівень: діти показують чітку моральну позицію як на практиці, так і при виконанні творчого завдання, виявляють і визначають моральні еталони, можуть відрізнити позитивних героїв від негативних;

б) середній рівень: дошкільнята неявно або не завжди висловлюють власну точку зору, не можуть з обґрунтуванням власних поглядів, часто потребуючи підказках вихователя; не завжди можуть структуровано позначити ті чи інші моральні норми, але при цьому вони розуміють дихотомічний поділ персонажів, властивості їх характерів, можуть диференціювати героїв на злих і добрих, розуміють і виявляють моральні якості.

Таким чином, ми виявили значне покращення рівня сформованості моральних якостей дітей старшого дошкільного віку. Спостерігається значний стрибок у сформованості моральних якостей дошкільників через впровадження комплексу педагогічних умов.

Висновки до розділу II

У другому розділі роботи за мету було поставлено виявити рівень сформованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку. Таким чином, ми підібрали діагностичні методики. Вони були направлені на розуміння дітьми таких понять як: доброта, дружба, чуйність, справедливість, співчуття, вивчення емоційного ставлення до моральних норм та визначення готовності дитини до розуміння вчинків іншої людини, виявлення вміння співпереживати та бути готовим прийти на допомогу.

Після того, як виявили рівень сформованості моральних якостей, ми почали реалізовувати план по виховання моральних якостей через використання коміксів, як нетрадиційний засіб виховання моральних якостей та використання пластилінографії при ознайомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання.

Після повторної діагностики ми виявили, що педагогічні умови, які ми визначили, допомогли покращити виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку: поліпшення предметно-розвивального середовища з урахуванням особливостей дітей старшого дошкільного віку;

використання коміксів, як нетрадиційний засіб виховання моральних якостей; використання пластилінографії при ознаомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання; проведена робота з батьками на тему морального виховання дітей старшого дошкільного віку

Таким чином, можна зробити висновок про те, що образотворча діяльність є засобом виховання моральних якостей для дітей дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

Нами був проведений теоретичний аналіз проблеми, за результатами експериментального дослідження ми зробили такі висновки.

Аналіз літератури з проблеми дослідження виявив, моральне виховання - це цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку вихованців з метою виховання у них моральних якостей, відповідних вимогам суспільної моралі. Виходячи з цього визначення, моральні якості - це моральні норми і принципи, що стали внутрішніми мотивами поведінки і визначають її звичні форми.

Опора на мистецьку діяльність в моральному вихованні дітей дошкільного віку полягає у взаємодії різних видів художньо-творчої діяльності з метою всебічного, цілісного сприйняття дітьми моральних ідей і смислів, що відкриває для дитини можливості до діяльнісного прояву і візуалізації власної моральної позиції в продуктах творчості.

Доведено, що процес виховання моральних якостей старших дошкільників в образотворчій діяльності буде ефективним при дотриманні таких педагогічних умов: поліпшення предметно-розвивального середовища з урахуванням особливостей дітей старшого дошкільного віку; використання коміксів, як нетрадиційний засіб виховання моральних якостей; використання пластилінографії при ознайомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання; проведена робота з батьками на тему морального виховання дітей старшого дошкільного віку.

Було розроблено комплекс занять з використанням пластилінографії, як засобу виховання моральних якостей, створено авторський зошит “Пригоди Вухастика” в якому за основу покладена ланка арт-терапії – створення коміксів.

Доведено, що впровадження педагогічних умов виховання моральних якостей в образотворчій діяльності дітей старшого дошкільного віку позитивно вплинуло на рівень розвитку моральних якостей в експериментальній групі порівняно з контрольною: поліпшення предметно-

розвивального середовища з урахуванням особливостей дітей старшого дошкільного віку; використання коміксів, як нетрадиційний засіб виховання моральних якостей; використання пластилінографії при ознайомленні з творами художньої літератури на тему морального виховання; проведена робота з батьками на тему морального виховання дітей старшого дошкільного віку. На початку експерименту в експериментальній групі були такі результати: до низького рівня на констатуючому та контрольному етапі віднесено 0% дітей як з експериментальної так і з контрольної групи. На контрольному етапі середній рівень експериментальної групи зменшився на 50%, а контрольної групи на 40%. Порівняно з констатувальним етапом на контрольному етапі рівень сформованості моральних якостей значно виріс: експериментальна група – 50%, контрольна – 40%.

Ми виявили, що педагогічні умови, які ми визначили, допомогли покращити виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що образотворча діяльність є засобом виховання моральних якостей для дітей старшого дошкільного віку.

Список використаної літератури

1. Аніщенко А. П. Педагогічні умови активізації територіальної громади як фактора соціалізації старшокласників Вісник Харківської державної академії культури. 2009. Вип. 27. С. 270-277.
2. Белинский, В.Г. Полное собрание сочинений Том XI. Письма 1829-1840 М., Издательство Академии Наук СССР, 1956. URL: http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_3891.shtml (дата звернення: 08.02.2021).
3. Бех І. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини Педагогіка толерантності. 2001. N 2 (16). С. 16-21.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. Х. : Мадрид, 2015. 220 с.
6. Г.В.Сухорукова, О. О. Дронова, Н. М .Голота, Л.А .Янцур. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі. Підручник. За заг. ред. Г.В.Сухорукової. - К.: Видавничий Д ім. «Слово», 2010. - 376 с.
7. Гермак О. Л. Комплексний підхід до визначення суті поняття "педагогічні умови використання електронних освітніх ресурсів у професійній підготовці майбутніх електромонтерів" Професійна освіта: проблеми і перспективи. 2017. Вип. 13. С. 11-15.
8. Гнатюк М. В. Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво. Методика навчання дітей молодшого віку: навч.-метод. посіб. Ч. 2. Івано-Франківськ, 2017. 246 с

9. Гребенщикова Л.Г., Косарева Ю.В. Психолого-педагогическое сопровождение детского отдыха. СПб.: Речь, 2007. 208с.
10. Даль, В.И. Толковый словарь М.: Изд. Центр «Терра», 1995. В 2 т. 789 с.
11. Депутат Н. І. Соціально-моральне виховання дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку: навчально-методичний посібник К.: Київ, 2014. 120 с.
12. Дуганець В. І. Педагогічні умови формування системи обліку практичного навчання Педагогічний процес: теорія і практика. 2013. Вип. 2. С. 45-57.
13. Е.Б. Евладова, С.Г. Макеева. М.: ИМПЭТО, 2004. 96 с.
14. Єрмоленко А.. Деонтологічна і телеологічна етики Філософський енциклопедичний словник В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 16
15. Запорожец, А.В. «Психология» [Текст] М.: Просвещение, 1965. – 29 с.
16. Зелинский, К.В., Черникова, Т.В. Нравственное воспитание школьников: теория, диагностика, эксперимент, технологии и методы [Текст]: учебно-методическое пособие / под ред. В.И. Слободчикова. М.: Планета, 2010. 288 с.
17. Ильин, И.А. Путь очевидности [Электронный ресурс] // О духовности инстинкта. URL: http://ruskolokol.narod.ru/biblio/iljin/put_k_ochividnosti/4.html (дата звернення: 14.03.2021)
18. Ильина, Т.А. Педагогика [Текст]: курс лекций М.: Просвещение, 1984. 496 с.
19. Каган, М.С. Эстетика как философская наука учебное пособие. СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. С. 544 URL: http://aesthetics.philosophy.spbu.ru/userfiles/files/kagan_estetika.doc (дата звернення: 11.05.2021).

- 20.Каптерев, П.Ф. Дидактические очерки Теория образования. URL: http://dugward.ru/library/kapterev_pf/kapterev_p_f_didakticheskie_ocherki.html#n_raves (дата обращения: 01.05.2021).
- 21.Княжева І. Педагогічні умови розвитку методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін спеціальності "Дошкільна освіта" Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. - 2013. № 47. С. 25-30
- 22.Козлова, С. А. Теория и методика ознакомления дошкольников с социальной действительностью: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений М. : Издательский центр "Академия", 1998. - 160 с.
- 23.Колесник А.Г., Архіпова О. А. Моральне виховання дошкільників: сучасний аспект. Збірник студентських наукових статей. Педагогічний альманах. – Одеса, 2009. – 192с.
- 24.Комарова, Т.С. Изобразительная деятельность в детском саду: Программа и методические рекомендации: для занятий с детьми 2-7 лет М.: Мозаика-Синтез. 2008. 192 с.
- 25.Комарова, Т.С. Изобразительное творчество дошкольников в детском сад. М.: Педагогика, 198 с.
- 26.Комикс в образовании: есть ли польза от дела? Народное образование. 2002. №9 (1322).
- 27.Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей. Навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 200 с.
- 28.Курчатова А. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА НАУКОВИЙ ВІСНИК МНУ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО. ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ. 2017. №4. С. 280-284.
- 29.Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. Спб.: Речь, 2003

30. Леонтьев, Д.А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени. URL: <http://hr-portal.ru/article/da-leontev-cennostnye-predstavleniya-v-individualnom-igrupповom-soznanii-vidy-determinanty> (дата обращения: 08.05.2021).
31. Лихачёв, Б.Т. Педагогика: курс лекций М.: Юрайт-М, 2001. – 607 с
32. Лохвицька Л. В. Дошкільна освіта: історія і сьогодення : Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 208 с.
33. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільно-го віку “Скарбниця моралі” Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с
34. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку “Скарбниця моралі” Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с.
35. Лыкова, И.А. Изобразительная деятельность в детском саду : планирование, конспекты занятий, методические рекомендации Подготовительная к школе группа. М.: «КАРАПУЗ-ДИДАКТИКА», 2008. 208 с URL: <http://bookre.org/reader?file=1481409&pg=1> (дата звернення: 09.06.2021).
36. Малицька О. В.
37. Методичні рекомендації до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/0be/86b/6050be86b4f68482865820.pdf> (дата звернення: 21.11.2020)
38. Мониторинг патриотического воспитания в д/саду и начальной школе М.Ю. Новицкая, С.Ю. Афанасьева, Н.А. Виноградова, Н.В. Микляева. М.: Дрофа, 2010. 156, [4] с. (Патриотическое воспитание).
39. Мораль Словник української мови : в 11 т. К. : Наукова думка, 1970-1980. URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrd=Мораль> (дата звернення: 21.11.2020)

40. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012– 2021 роки
URL <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/> (дата першого відвідування:
24.11.2020)
41. Образотворче мистецтво з методикою навчання : навч.-мет. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закладів напрямів підготовки 6.010102 Початкова освіта] Олена Володимирівна Малицька. Бердянськ, 2016. 346 с.
42. Ожегов, С.И. Словарь русского языка [Текст]: Ок. 53 000 слов С.И. Ожегов, под общ. ред. проф. Скворцова Л.И. – 24 изд., испр. М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и образование», 2008. 640 с.
43. Пелих М. І. Педагогічні умови забезпечення міцності знань підлітків у процесі навчання Вісник Харківської державної академії культури. - 2010. - Вип. 31. - С. 285-290
44. Петракова, Т.И. Духовно-нравственное воспитание в начальной школе [Текст]: научно методические рекомендации,
45. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку : [навч.-метод. посіб.]. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 136 с.
46. Формування морально етичних цінностей дошкільника URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/1595-formuvannya-moralno-etichnih-tsnnostey-u-doshklnika> (дата першого звернення 24.04.2021)
47. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл.] К. : Академвидав, 2004. 456 с. (Серія «Альма-матер».)
48. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників : [навч. посіб.] К. : Вища школа, 1993. 111 с.
49. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення: 24.07.2021)

50. Сагуйченко В. В. Дошкільна освіта як відповідь на культуру пізнього модерну Грані. 2013. № 9. С. 80-84.
51. Сакулина, Н.П., Комарова Т.С. Изобразительная деятельность в детском саду М., 1982. 134 с.
52. Семёнов, В.Д. Педагогический процесс. Социальнопсихологический аспект [Текст]: учебное пособие / В.Д. Семёнов. – 2-е изд., испр. и доп. Екатеринбург. 1993. 77 с.
53. Слободчиков, В.И. Со-бытийная образовательная общность – источник развития и субъект образования Событийность в образовательной и педагогической деятельности / под ред. Н.Б. Крыловой. Выпуск 1 (43), 2010. URL: <http://www.values-edu.ru/wpcontent/uploads/2011/05/co-existence.pdf> (дата звернення: 22.05.2021).
54. Словник української мови: у 20 т. – Т. 1 (А-Б). К. : Наук. думка, 2010. С. 1-100.
55. Соціальний розвиток дитини (старший дошкільний вік) Т. І. Поніманська, І. М. Дичківська, О. А. Козлюк, Л. І. Кузьмук. К. : Генеза, 2013. 88 с.
56. Сухомлинский, В.А. Сердце отдаю детям 4-е изд., Киев, 1973. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/3801993/page:3/> (дата звернення: 07.05.2017).
57. Сухомлинский, В.А. Этюды о коммунистическом воспитании [Текст] Народное образование 1967. № 2. С. 40-43.
58. Т.Аболіна, І. Надольний. Мораль Філософський енциклопедичний словник В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 397.
59. Удовиченко, Е.М. Философия конспект лекций и словарь терминов (элементарный курс) Магнитогорск, МГТУ, 2004. URL: http://www.netcabinet.ru/uploads/8/5/0/9/8509295/filosofia_udovichenko.pdf (дата звернення: 08.05.2021).

60. Ушинский, К.Д. Нравственное влияние как главная задача воспитания [Источниковедение в школе, 2010; №1 (9). URL: <http://orthgymn.ru/sites/default/files/istved/2010-1.pdf> (дата обращения: 02.08.2021).
61. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка»; Ін-т пробл. виховання АПН України. К., 2000. 18 с.
62. Философский словарь под ред. И.Т. Фролова. М.: Издательство «Республика», 2001. 720 с.
63. Філософський словник за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Головна ред. УРЕ, 1986 С. 633
64. Флерица, Е.А. Изобразительное творчество детей дошкольного возраста М.: Учпедгиз, 1956. –159 с.
65. Флерица, Е.А. Изобразительное творчество детей дошкольного возраста– М.: Учпедгиз, 1956. –159 с.
66. Харламов, И.Ф. Педагогика в вопросах и ответах учебное пособие. – М.: Гардарики, 2001. 256 с. URL: <http://bwbooks.net/books/pedagogika/harlamov-if/2003/files/pedagogika2003.pdf> (дата звернення: 07.06.2021).
67. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : [навч. посіб.] упоряд. З. Н. Борисова, В. У. Кузьменко ; заг. ред. З. Н. Борисова. К. : Вища школа, 2004. 511 с.: іл.
68. Художня праця та основи дизайну : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – 201 с.
69. Эльконин, Д.Б. Детская психология М.: Издательский центр «Академия», 2011.
70. Эрикссон, Э. Детство и общество. Обнинск, 2013.

ДОДАТКИ

Додаток А

Вивчення емоційного ставлення до моральних норм “Сюжетні картинки” (за М. В. Корепановою, Е.В. Харламповой).

Підготовка дослідження. Приготувати картинки з зображенням позитивних і негативних вчинків однолітків. Картинки потрібно розкласти так, щоб з одного боку лежали ті, на яких намальовані хороші вчинки, а з іншого - погані. Розкладаючи, дитина повинна пояснити, куди він покладе кожную картинку і чому.

Проведення дослідження

Дослідження проводиться індивідуально. У протоколі фіксуються емоційні реакції дитини, а також його пояснення. Дитина повинна дати моральну оцінку зображеним на малюнку вчинкам. Особлива увага приділяється оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна реакція (усмішка, схвалення і т. д.) на моральний вчинок і негативна реакція (осуд, обурення і т. п.) - на аморальний.

Методика "Незавершена розповідь" (Урунтаєва Г.)

Мета: визначити готовність дитини до розуміння вчинків іншої людини, виявити вміння співпереживати та бути готовим прийти на допомогу.

1. Маша і Света прибирали іграшки. Маша швидко склала кубики в коробку. Вихователь їй сказав: «Маша, ти зробила свою частину роботи. Якщо хочеш, йди грай, або допоможи Світі закінчити прибирання ». Маша відповіла ... Що відповіла Маша? Чому?

2. Петро приніс в дитячий сад свою нову іграшку - мотоцикл. Всім дітям хотілося пограти з цією іграшкою. Раптом до Петі підійшов Сергію, вихопив машину і став з нею грати. тоді Петя ... Що зробив Петя? Чому?

3. Катя і Віра грали у квача. Катя втікала, а Віра наздоганяла. Раптом Катя впала. Тоді Віра ... Що зробила Віра? Чому?

4. Таня і Оля грали в «дочки-матері». До них підійшов маленький хлопчик і попросив: «Я теж хочу грати». «Ми тебе не візьмемо, ти ще маленький », - відповіла Оля. А Таня сказала ...

Що сказала Таня? Чому?

5. Саша гуляв біля будинку. Раптом він побачив маленького кошеняти, який тремтів від холоду і жалібно нявчав. Тоді Саша ... Що зробив Саша? Чому?

